

HAREZMŞAHLAR DEVLETİ TARİHİ

(485-618/1092-1221)

PROF. DR. İBRAHİM KAFESOĞLU

🐦 @ / otukennesriyat

YAYIN NU: 1972
KÜLTÜR SERİSİ: 1068

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-526-0

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Düzeltili: Kürşat Yıldırım

Son Okuma: Nazım Terzioğlu

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: Çınar Matbaacılık ve Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han Nu: 34 K: 5
Bağcılar-İstanbul
Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika Nu: 45103

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği
akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen
veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda
kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İbrahim Kafesoğlu: Türk milliyetçiliğinin, tarih ve kùltürünün inşacılarından, emsalsiz bir yorumcu, büyük bir tarih ve kùltür adamıdır. 1914 yılının Ocak ayında Burdur’da doğar. Babası Receb Bey Birinci Cihan Savaşı’nda Erzurum cephesinde şehit düşmüştür. Annesi Hatice Hanım oğlunu büyük fedakârlıklarla yetiştirmiştir. Oğlu da onun bu gayretine karşılık vermiş ve okulunu her yıl birincilikle bitirmiştir. Kafesoğlu okula dedesi Hacı Ahmed Ađa’nın yanında başlar. Tefenni İlkokulundan sonra İzmir Muallim Mektebini bitirerek 1932’de Afyon’da öğretilmenliğe başlar. Fakat içerisindeki okuma ve başarma azmi bitmemiştir. 1936 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakùltesine girer. Burada sonraki hayatını yönlendirecek çok değerli hocalarla tanışır. Fakùlteyi 1940 yılında bitirerek Macaristan’a gider. Macaristan’dan 1945 yılında doktorasını tamamlamış olarak yurda döner. Yurda dönüşünde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakùltesinde çalışmaya başlar. Fakat aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakùltesine “Orta Çağ Tarihi Kürsüsü Asistanı” olarak tayini yapılır. 1946 yılında Müzeyyen Hanım’la evlenir. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah hakkındaki teziyle doktor, *Harezmşahlar Devleti Tarihi* adlı teziyle doçent olur (1949-53). 1957 yılında açılan Erzurum Atatürk Üniversitesinde ilk dersi o verir. 1959 yılında profesörlüğe yükselir ve tekrar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Umumi Türk Tarihi Kürsüsüne atanır. 1965 yılında Kùltür Ocağı ve İstanbul Milliyetçi Öğretilmenler Birliđi kuruluşlarına başkan olur. Birinci Milliyetçiler Büyük Kurultayını toplayıp başkanlığını yapar. Milliyetçiler İlmi Seminerini yönetir. 1970 yılında Zeki Velidi Togan’ın vefatıyla Türk Tarihi Kürsüsüne başkan olur. 1983 yılındaki emekliliğine kadar bu görevi sürdürür. Aydınlar Ocağının kurucusu ve ilk genel başkanıdır. 17 Ağustos 1984 tarihinde vefat eder. Bir kısmı yayınlanmamış sayısız eser, makale, deneme, ansiklopedi maddesi yazmıştır. En önemli vasfı kùltür tarihçiliğinin usul ve esaslarını belirlemesi, bu sahadaki çalışmaların ilk ve tekâmül etmiş örneklerini vermesi, toplumun çeşitli kesimlerinden sayısız öğrenciler yetiştirmesidir.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz	9
--------------	---

I.

Kaynaklar

A) Münşeat Mecmuaları.....	11
B) Vakayinâmeler	13
C) Edebî Kaynaklar	19
D) Seyahatnâmeler ve Hatıralar	20

II.

Sultan Sancar'ın Ölümüne Kadar Harezmsâhlar (485-552/1092-1157)

A) İran, Irak ve Orta Asya Ahvaline Umûmi Bir Bakış	25
B) Harezm'in Ehemmiyeti ve Harezmsâhlara Kadar Olan Durumu	31
C) Harezmsâhların Soyu Meselesi	37
D) Harezmsâhlar-Büyük Selçuklu İmparatorluğu Mücadelesi Harezmsâh Atsız.....	41
E) Atsız ve Oğuzlar	57

III.

Harezmsâhlar Devleti'nin Teşekkülü:

İl Arslan ve Sultan Alâü'd-din Tekiş

(552-589/1157-1193)

A) İl Arslan ve Batı Siyaseti.....	63
B) İl Arslan'ın Doğu Siyaseti	68
C) Harezmsâhlar Devleti'nde Kardeş Kavgası; Alâü'd-din Tekiş-Sultanşah Mücadelesi.....	71
D) Karahıtaylar ve Kıpçaklar	77
E) Horasan'ın İlhakı ve Mâzenderân'ın Tâbiyeti	85
F) Irak'ta Vaziyet	90
G) Alâü'd-din Tekiş-Sultanşah Mücadelesinin Sonu.....	93

IV.

Harezmsâhlar İmparatorluğu

(589-614/1193-1217)

A) Irak Selçuklu Devleti'nin, Yıkılışı, İran'ın İlhakı, Halife-Harezmsâhlar Mücadelesinin Başlaması	101
B) Sultan Tekiş'in Ölümü, Sultan Muhammed Harezmsâh	117
C) Gurlularla Mücadele, Horasan Savaşları	119
D) Gürgânc Muharebesi ve Horasan'ın İstirdadı	125
E) Gur'un ve Mâzenderân'ın Tâbiyete Alınması	129
F) İmparatorluğun Geçirdiği Büyük Sarsıntı	133
G) Mâzenderân'ın İlhakı	144

H) Maveraünnehirin İlhakı.....	146
İ) Karahanlıların ve Karahıtayların Sonu.....	149
J) Gurlu Devleti'nin Sonu.....	154
K) Kirmân, Sicistân ve Ummân Denizi'ne Kadar Olan Bölgenin İmparatorluğa Bağlanması ...	157
L) Irak-ı Acem'in Fethi; Fars'ın ve Azerbaycan'ın Tâbiyete Alınması	158
M) Harezmsâhlar İmparatorluğu'nun İç Durumu.....	163
N) Halife-Harezmsâh İhtilâfının Had Devresi, Esedâbâd Dönüşü.....	170

V

Harezmsâhlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı Moğol İstilasası (614-618/1217-1221)

A) Harezmsâh-Güçlük Mücadelesi.....	177
B) Harezmsâhlar-Moğol Münasebetlerinin Başlangıcı	181
C) Harezmsâh'ın Cengiz ile Bozuşması Sebepleri	186
D) Moğollara Karşı Müdafaa Tedbirleri.....	194
E) Moğol İstilasası, Maveraünnehir'in Zabtı.....	199
F) Gürgânc'in Sukutu.....	211
G) Sultan Muhammed Harezmsâh'ın Kaçışı ve Ölümü	216
Netice	225
Bibliyografya.....	231
Dizin.....	235

ÖN SÖZ

Anuştiginoğulları tarafından kurulan son Harezmsaşlar Devleti'nin, Orta Çağ Türk-İslâm devletleri ile mukayese edilirse müstesna bir mevkiisi olduğu görölür. Hemen söyleyelim ki bu istisna onun XIII. asır başında çok parlak bir devir yaşamasından ileri gelmiyor. Yalnız on beş yıl gibi kısa bir zaman için değıl, daha uzun müddet devam eden şaşaalı imparatorluklar kurmak birçok hanedanlara nasip olmuş bir keyfiyettir. Harezmsaşlar için, diğer İslâm-Türk devletlerine nazaran, ayrılık teşkil eden bazı hususlar vardır ki bunlar arasında onun bir İslâm sınır devleti oluşu, gelişmesi esnasında geçirdiği istihâleler ve ordusunun teşekkül tarzı birinci plânda yer alır.

Anuştigin bir köle idi. Fakat o, metbûsu Selçuklulara tam sadakat ve hizmet yoluyla valisi bulunduğu, iktisadi ve dinî bakımlardan pek mühim mevkide kâin- *Harezmi*'i kendi ailesinde muhafaza etmesini bilen bir evlada (Kutbü'd-din Muhammed), bu da aynı itaat çağırında yürümekle beraber istiklâl ve müdahalesiz hükümlanlık fikrini şiar edinen ve hudut vilayetinden bir devlet çıkarmak gayesine ulaşmak için imkânsız denebilecek şartlar altında son nefesine kadar çalışan bir oğula (Atsız) sahip olmuştur. İl Arslan zamanında Devlet -tâbir caizse- rüşde eriş çağını yaşamıştır. Bu intikal devresini takip eden Alâü'd-din Tekiş, sülalenin en mümtaz siması olarak temayüz ediyor. Yirmi yıla yakın taht iddiacısı olup rakip komşu hükümetler tarafından desteklenen kardeşi Sultanşah ile uğraşmak zorunda kalmasına rağmen Sultan Tekiş; başta muvazeneli politikası olmak üzere zekâsı, cesareti ve muntazam idari teşkilatıyla devletini imparatorluk hâline ifrağ etmiş ve İslâm dinini yayma gayretlerinde gayrimüslim Türk boylarını kazanmak gibi mesut neticelere ulaşarak bu atılgan ve zinde kuvvetlerden çok kudretli bir ordu vücuda getirmiştir. Sultan Alâü'd-din Tekiş zamanının; sivil idaresiyle, iyi teşkilatlanmış ordusu ile ve bunlarla muvazi olarak inkişaf ettiği muhakkak bulunan ilm ü irfan hayatıyla Harezmsaşlar Devleti'nin en olgun çağı olduğunda şüphesiz yoktur. Bir yandan, İslâmiyet doğuda uzun zamandan beri durakladığı malûm sınırlarını aşmış, Hazar-Aral şimâllerine ve *Yedisu* şarkına doğru gelişirken, diğer tarafta eski Selçuklu İmparatorluğu topraklarında yer yer kendini gösteren ve her zaman tefrika unsuru olan "tavâif-i mülûk", mevkilerini tek ele bırakıyor; İran ve Maveraünnehir halkı tek bir Müslüman hükümdar emrinde toplanmaya başlamış bulunuyordu. *Horasan* zapt olunarak İmparatorluğun ana unsuru hâline sokulmuş, *Mâzenderân* ilhak edilmiş, Irak Selçuklu Devleti yıkılmıştı. Teşkilat aksaksız, ordu mükemmel, *Harezmi* ise Yakın Doğu ile şimâl ve Uzak Şark arasında birinci sınıf ticaret merkezi idi. Öyle bir devlet teşekkül etmişti ki siyasi, askerî ve iktisadi yönlerden her imkâna malikti.

Fakat Sultan Tekiş'in siyasi görüş ve idare kabiliyetinden mahrum oğlu Muhammed Harezmsaş bu avantajlardan layık ile istifade edemedi. Babası

tarafından kurulan ve annesi Terken Hatun'un tedbirleri ve ihtimamı sayesinde mevcudiyetini idame eden ordu ile üst üste parlak zaferler kazanmak, ülkeler zapt etmekle beraber süratle genişleyen İmparatorluğun idaresini tanzimden ve onu değişen şartlara uydurmaktan âciz kaldı. Asker doğrudan doğruya asıl hâmisî Terken Hatun'un otoritesi altına girdi. Aynı zamanda Emîrû'l-mü'minîn olan Halife en-Nâsır li-Dinillâh ile münasebetlerini düzenlemek şöyle dursun, bilakis son derecede girift duruma getiren mağrur Sultan Muhammed; bu hâliyle Suriye ve Mısır'ı zapt ve Çin'i fethederek cihan fatihliği peşinde idi. O sırada Asya'da Moğol İmparatorluğu kuruldu ve Harezmsâh'ın yersiz ve hesapsız politikası neticesinde Cengiz Han İslâm dünyasına saldırdı. XII. asır boyunca tedricen gelişip XIII. asır başında tarihin en sağlam İslâm teşekküllerinden biri olmaya namzet Harezmsâhlar Devleti daha başlangıçta bir darbeye yıkılıp gitti. Sultan Muhammed basiretsizliği ile kendi hanedanını tarihten sildi ve Müslümanlığın Asya içlerine doğru kuvvetle inkişâf eden belirtilerini yok etti. Hem bir Türk imparatorluğu ortadan kalktı hem İslâm'ın şarktaki yıldızı söndü. Mamafih bu neticenin tahassülünde Sultan Muhammed tek âmîl değildir. Bunda onun muhteris validesi ile dünyevi hükümdarlık emelleri besleyen Halife en-Nâsır'ın rolü büyük olmuştur.

Harezmsâhlar tarihinde bir içtimai heyetin doğuşu ve devlet organizasyonu hâlinde serpilîşi sebepleriyle şahsî ihtiraslarının oyuncağı olan zimmâdârların mensup buldukları cemiyetin gaye ve hakiki menfaatlerini hiçe sayarak keyfî ve mahdut hareketleri yüzünden uğradıkları acı âkîbeti, realiteden habersiz ve itidalden uzak bir devlet reisinin serencâmını okumak kâbildir. Hakikaten bu devlet; teşekkülü, yükselişi, çöküşü ve bu esnada geçirdiği safhalarla dünyanın herhangi bir yerinde herhangi bir heyet-i içtimaiyenin terakkî, teâlî ve inkıraz sebeplerini en açık şekilde gösteren delillerle dolu muazzam bir ibret levhası mahiyetindedir.

Bu tetkikimizde idari teşkilat ve Harezmsâh Muhammed'in ölümünü takip eden Sultan Celâlû'd-din'in on yıllık maceralı devri hariç bırakılmıştır. Esasen Harezmsâhlar Devleti'nin iç teşkilatı -ufak tefek farklarla- Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndakinin aynı olduğu gibi Celâlû'd-din zamanı da İmparatorluğun mukadderatında tesirli hiçbir unsuru ihtiva etmez. Uzun mesaiye mütevakfî olan kültür hareketlerinin incelenmesi ise siyasi hâdisatın iyice belirmesini takiben gerçekleşecek bir tetkik mevzusudur ki ileride onu da ele almak ve işlemeyi kendimiz için şerefli bir vazife biliriz.

Bu eseri meydana getirirken büyük yardımlarını gördüğüm muhterem hocam Prof. Mükrimin Halil Yinanç ile aziz arkadaşım Prof. Dr. Osman Turan'a, kitabın hazırlanışında bana yardımlarını esirgememiş olan muhterem Prof. Ahmet Ateş'e, eserin bastırılması hususunda naçiz şahsıma karşı hüsnütevaccühlerini müşahade ettiğim Türk Tarih Kurumunun muhterem başkanı Ord. Prof. Şemseddin Günaltay ile Kurumun muhterem Başsekreteri Uluğ İğdemir'e derin teşekkürlerimi sunarım.

I. KAYNAKLAR*

Harezmsahlar tarihine ait elde kâfi miktarda kaynak mevcuttur. Biz bunların hemen hemen hepsinden -tabii daha ziyade siyasi tarih cephesinden ve lüzumu kadar da iç idare yönünden- istifadeye çalıştık. Sonraları kompilâsyon tarihiyle yazılmış ikinci elden umûmi tarihlerin bazı mühim mütalaarını da bunların ana kaynaklarla mukayesesi, mübâyenet gösteren noktalarının tespiti ve telfiki bakımından kullandık. Bugün zâyi buldukları için görülmesine imkân olmayanların¹ dışında faydalandığımız ana kaynakları: *Münşeat Mecmuaları*, *Vakayinâmeler*, *Seyahatnâmeler ve Hatıralar*, *Edebi Eserler*, *Meskûkât ve Kitabeler* olmak üzere beş bölüm hâlinde mütalaa edebiliriz.

A) Münşeat Mecmuaları:

1- *Ebkârü'l-Efkâr fi'r-Resâil ve'l Eş'ar*: Harezmsah Atsız zamanından itibaren Alâü'd-din Tekiş'in harezmsahlığı başlarına kadar Harezmsahlar İnşâ Dîvânının başında bulunmuş olan meşhur Reşîdü'd-din Vatvât'a² ait inşâ örnekleri mecmuasıdır. Dört kısım üzerine 40 Arapça ve Farsça mektup ve kasideyi ihtiva eden bu mecmuanın İstanbul kütüphanelerinde müteaddit nüshaları vardır. Tam ve iyi bir nüshası İstanbul Üniversite Kütüphanesi yazmaları arasındadır³. Birçok methiyeler ve ihvâniyyattan (hususî mektuplar) başka mesela *Cend Fetihnâmesi* gibi siyasi vesikalar da burada mevcuttur. Mecmua neşredilmemiştir.

* Maksudımız umûmiyetle değer ve kıymetleri malûm eserleri teferruatıyla teşrih ve tavsif değil, sadece faydalanmamızın sebeplerini açıklamak olduğundan burada bizce ehemmiyetli hususiyetlerini kayıtlı iktifa ettik.

¹ Harezmsahlar tarihine dair doğrudan doğruya veya bilvasıta malûmatı ihtiva edip hâlen kayıp eserler arasında: Muhammed-i Pâyizî'nin *Şâhanşahnâme*'si, Seyyid Sadrü'd-din-i Nisâburî'nin *Tarih-i Harezmsahi*'si, Ebû'l-Hasan-ı Beyhaki'nin (İbn Fındık) *Meşâribü't Tecârib*'i, Muhammed b. Muhammed b. Arslani'l-Harezmi'nin *Harezm Tarihi*, Şihabü'd-din Sühreverdî'nin *Risâletü'l-Âsmiyye*'si, Şahfûr-i Nisâburî'nin risaleleri hakkında bk. F. Köprülü, İsl. Ans. *Hârizmsâhlar* maddesi.

Bunlara ilave olarak Ermeni müverrihi Vanagan Hovannes'in tarihi zikredilebilir. Bu kayıp Ermeni tarihinden nakiller yapan Genceli Kiragos'un eserindeki Moğollar faslı ise 1220'den sonraya aittir. (Bk. Hrant D. Andreasyan, *Türk Tarihine dair Ermeni Kaynakları*, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi I, III, II5.)

² Hayatı ve eserleri hakkında bk. *Hadâikü's-Sihr fi Dekayiki's-Şi'r*, Tahran, 1308 Şemsî, Nâşir Abbas İkbâl'in mukaddimesi.

³ Nr. F Y 424.

2- *Arâisü'l-Havâtir ve Nefâisü'n-Nevâdir*: Reşîd Vatvât'ın inşâ örneklerinin en zengin koleksiyonu olup 25'i Arapça, 25'i Farsça 50 mektuptan başka, mün-derecâtı çeşitli birçok muhaberât burada toplanmıştır. Vesikaların ekserisini civar hükümdarlara yazılan mektupların ve cevapnâmelerin suretleri teşkil ettiği için bu mecmua, Harezmsahlâr siyasi tarihinin en belli başlı kaynaklarından biridir. Vakayinâmelerde boş bırakılmış uzun yıllar vukuâtını bu mektupların yardımıyla az çok aydınlatmak mümkün olmaktadır. *Arâisü'l-Havâtir*'in tam ve iyi bir nüshası Fatih Kütüphanesinde⁴. Tamamı neşredilmemiştir⁵.

3- *Umdetü'l-Bulega ve Uddetü'l-Fusehâ*: Reşîd Vatvât'ın diğer bir münşeât mecmuası. Üç kısım üzere 25 Arapça ve 5 Farsça mektup, 25 Arapça ve 25 Farsça kasideden mürekkep olup bu Münşî'nin kütüphanelerimizdeki başka mecmualarında bulunmayan bazı siyasi yazılarını muhtevidir. Es'ad Ef., ve bilhassa Ayasofya nüshaları muntazamdır⁶. Neşredilmemiştir.

4- *Münşeât-ı Reşîdü'd-din Vatvât*: Nûr-ı Osmaniye Kütüphanesinde bulunan⁷ bu eserin bir kısmı aynı müellifin diğer münşeâtlarından toplanmış ise de içinde bilhassa Atsız Devri'ne ait birkaç tahrirat vardır ki az yayılmış kıymetli vesikalardır. Neşredilmemiştir.

5- *Et-Tevessül ilet-Teressül*: Sultan Alâü'd-din Tekiş'in İnşâ Dîvânı Reisi Bahâü'd-din Muhammed b. Müeyyedî'l-Bağdadî'nin inşâ örnekleri mecmuasıdır. Bizzat Münşî tarafından cemedilmiş olan ve başta Farisî inşâ hakkında bir mukaddime ile son da alelumum mektuplaşma usûllerini gösteren numûnelerden başka:

a) Fermanlar, menşurlar, ahidnâmeler ve fetihnâmeler,

b) Etraftaki hükümdarlara yazılan mektuplar,

c) Müellifin, devrin ileri gelenlerine ve dostlarına gönderdiği mektuplar olmak üzere üç bölümde devrin siyasi muhaberâtı bir araya toplanmıştır. Bu mecmuada yukarıdaki *Arâisü'l-Havâtir* gibi Sultan Alâü'd-din Tekiş Devri'nin birçok, hassaten Harezmsahlârın Kanklı-Kıpçak Türk boyları ile münasebetlerine dair orijinal ve son derece kıymetli malûmatı muhtevi vesikalar bulunmaktadır ki bunlar sayesinde zamanın tarihî vukuâtı ile hadiselerin sebeplerini ve cereyan tarzlarını takip etmek imkân içine girmiştir. Mevcudiyeti uzun zamandan beri malûm ve hatta inşâ uslûbu bakımından Osmanlı münşilerini

⁴ Nr. 4074.

⁵ Bu mecmuada bulunan muhaberattan bazıları aşağıda zikredeceğimiz *Leningrad Münşeât Mecmuası*'nda mevcut olup oradan Barthold tarafından faydalanılmış ve fragmanlar hâlinde *Turkestan* adlı eserinin Rusçasına ilave ciltte yayımlanmıştır. Daha tafsilat için bk. M. Altay Köymen, *Oğuz İstilâsı*, 567-610.

⁶ Ayasofya, nr. 4150, Es'ad Ef. nr. 3302.

⁷ Nur-ı Osmaniye, nr. 4294.

bile cezbedecek kudrette olan *Et-Te vessül ile't-Teressül*⁸ tam olarak neşredilmiştir⁹.

6- *Leningrad Münşeat Mecmuası*: Harezmsahlar Devri tarihi vesikalarının en zengin koleksiyonudur. Yegâne nüshası Leningrad'dadır. 78'i Reşîd Vatvât'ın, 17'si *Atabetü'l-Ketebe* sahibi Müntecibü'd-din Bedî'nin kaleminden çıkmış olup, 7 tanesi muhtelif müelliflere ait bulunan, 47'sinin de muharriri tayin edilemeyen ve başta Harezmsahlar Devleti (78 vesika) ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu (35 vesika) olmak üzere Kirman Selçukluları, Gazneliler ve Saffarilere ait muhaberâtı ihtiva eden bu 149 vesikanın ilk tavsifi vaktiyle Baron Victor Rosen tarafından yapılmıştı¹⁰. Son zamanlarda Doçent Dr. Mehmet Altay Köymen mecmuanın tam bir fotokopisini elde etmeğe muvaffak olmuş ve bilumum vesikaları ayrı ayrı tetkik ve diğer yerlerde mevcut suretleriyle mukayese ederek esaslı şekilde tanıtmıştır¹¹.

7- *Atabetü'l-Ketebe*: Sultan Sancar'ın İnşâ Dîvânı Reisi Müeyyedü'd-devle Müntecibü'd-din Bedî'nin inşâları mecmuası¹². Büyük Selçuklu İmparatorluğu teşkilatı bakımından fevkalade ehemmiyetli olan bu mecmua dâhilî idareye ait 36 menşuru (Ayrıca 69 tane hususi mektup vardır.) içine almakla beraber devletler arası siyasi muhaberâtı ihtiva etmez. Bu itibarla çalışmalarımız esnasında kâfi derecede faydalanmak mümkün olamamıştır.

B) Vakayinâmeler:

Harezm ülkesinin Selçuklulara intikali zamanına ait en mevsuk kaynağımız şüphesiz Ebû'l-Fazl Beyhakî'nin (öl. 1077) *Târih-i Beyhakî*'sidir¹³. Bundan ve Anuştinginoğullarının daha başlangıcında Harezm'e ait bir iki hadisenin aydınlatılmasında Şerefî'z-zaman Mervezî'nin *Tabâyi'ü'l-Hayavan*'ından¹⁴ istifade ettik. Harezmsahların Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Sultan San-

⁸ Mesela *Münşeat-ı Feridun Bey*'deki hükümdarlar arası mektuplardan bazılarının, has isimler değiştirilmek suretiyle *Et-Te vessül*'den kopya edildiği Prof. Mükrimin H. Yinanç tarafından ispat olunmuştur. Bk. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, nr. 2 (79), nr. 4 (81).

⁹ *Et-Te vessül ile't-Teressül*. İnşâ ve te'lif: Bahâü'ddin Muhammed b. Müeyyedi'l-Bağdadî. Neş. mukabele ve tashih: Ahmed Behmenyâr, Tahran, 1315 Ş.

¹⁰ V. Rosen: *Les Manuscrits persans de l'Institut des langues orientales*. Pétersburg (1886), 146-159.

¹¹ Bk. M. Altay Köymen: Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar I, *Büyük Selçuklu Devrine Âit Münşeat Mecmuaları*, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, VIII, sayı: 4, 537-634.

Burada tertiplenen tabloya göre *Leningrad Mecmuası*'ndaki 88 vesikanın başka yerde kopyası mevcut değildir. M. Altay Köymen mevzumuzu ilgilendiren ve başka yerlerde bulunmayan vesikaların fotokopilerini istifademize sunmak lütfunda bulunmuştur.

¹² Neş. Muhammed Kazvinî (yalnız mukaddime) ve Abbas İkkal: *Kitab-ı Atabetü'l-Ketebe* (Mecmua-i Muraselât-ı Dîvân-ı Sultan Sancar), Tahran, 1329 Ş.

¹³ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, Neş. Dr. Ganî ve Dr. Feyyaz, Tahran 1324 Ş. Ebû'l-Fazl Beyhakî hakkında bk. Barthold, İsl. Ans., Beyhakî maddesi.

¹⁴ Şerefî'z-zaman ve eserinin ehemmiyeti hakkında bk. F. Köprülü, İsl. Ans., *Avfî* maddesi.

car'ın ölümünden sonra Irak Selçuklu Devleti'yle münasebetleri hususunda faydalandığımız kaynaklardan ilki İmâdû'd-din İsfahânî'nin (öl. 1201) Bûndârî (1226'da berhayattı.) tarafından *Zubdatü'n-Nusra ve Nuhbatü'n-Ustra* adı ile ihtisar ettiği Selçuklu tarihidir¹⁵. Büyük Selçuklular ve daha ziyade Irak Selçukluları hakkında birinci derecede ehemmiyetli bir kaynak olan bu eserin, 1194 senesinde Sultan Tekiş Harezmsah tarafından yıkılan Irak Selçukluları dâhilî nizamına dair verdiği bol malzeme ile tetkiklerimize bilvasıta büyük yardımı olmuştur. Keza Irak Selçuklularının ana kaynaklarından olup 1202'de Anadolu Selçuklu Hükümdarı Gıyâsü'd-din Keyhüsrev b. Kılıç Arslan namına yazılan *Râhat'us-Sudûr ve Âyetü's-Surûr*¹⁶ da son derece kıymetli materyalle doludur. Müellifi Râvendî Azerbaycan Atabeyleri ailesinin hâkim bulunduğu Irak-ı Acem ahvalini, bu aile ile Selçuklu Hanedanı mensuplarının münasebetlerini ve Irak-ı Acem'in Harezmsah orduları tarafından işgallerini, bu arada vuku bulan mücadeleleri, Irak ümerâsının ve halkın durumunu şahsi müşahedelerine müsteniden eserinde kaydetmek suretiyle hadisatın iç yüzünü aydın bir şekilde gözlerimiz önüne sermeye muvaffak olmuştur. Irak Selçuklu Devleti'nin son yılları ve bu devletin inkıraz buluşuyla muvazi olarak Harezmsah askerlerinin Irak'taki vaziyetleri, Sultan Tekiş'in siyaseti ve karakteri bu eser sayesinde çok daha mükemmel şekilde belirilmiş bulunmaktadır.

Irak Selçuklularının ortadan kalkmasıyla neticelenen Sultan Tuğrul-Harezmsah Tekiş mücadelesine dair diğer iki mühim kaynaktan biri Ebû Hâmid Muhammed b. İbrahim tarafından Zahîrû'd-din Nisâburî'nin *Selçuknâme*'sinin devamı olarak yazılan risaledir ki *Zeyl-i Eba Hâmid* adıyla meşhur olup Reşîdü'd-din'in *Câmi'ü't-Tevârih*'inde münderiçtir. Risale Sultan Tuğrul'un son yıllarını, yaptığı savaşları günü gününe tespit etmektedir¹⁷. Diğeri de *Utbî Tarihî*'nin Farsçaya mütercimi Nâsîh-i Cerbâzekânî'nin kendi *Tarih-i Yemînî Tercümesi*'ne ilave ettiği kısımdır. 1206'da Irak-ı Acem'de Şemsü'd-din Aydoğmuş'un hâkimiyeti sırasında yazılmış olan bu ilave, Harezmsahlar bakımından mühim kayıtları muhtevi olup iç durumun takibi itibarıyla *Râhatu's-Sudûr*'un bir devamı mahiyetindedir¹⁸. Keza Büyük Selçuklu tarihinin ana kaynaklarından olan, 1225'ten sonra yazılmış *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*'de¹⁹

¹⁵ Türkçeye tercüme ve neş. *Horasan ve Irak Selçukluları Tarihi*, Türkçeye çeviren: Kivameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu yayınlarından, seri II, nr. 4, İstanbul 1943. İmâdû'd-din İsfahânî hakkında: İsl. Ans., *İmadüddin* maddesi.

¹⁶ *The Râhat-us-Sudûr wa Âyat-us-surûr*, Being a history of the Saljûqs. By Muhammad ibn Ali ibn. Sulaymân ar-Râwandî. Edited with notes, glossary and indices, By Muhammad İqbâl, GMS. new series II, 1921.

¹⁷ *Zeyl-i Ebû Hamid*, İsmail Afşar tarafından *Mecelle-i Mihr*'de (sayı 2, 1313 Şemsi) neşredilmiştir. Biz doğrudan doğruya *Câmiü't-Tevârih*'ten istifade ettik.

¹⁸ Nur-ı Osmaniye, nr. 3089. British Museum nüshasından tahşiye edilerek neş. Abdü'l-Hüseyn Nevâî, *Hâtîme-i Tercüme-i Tarih-i Yemînî*, Mecelle-i Yâdigâr, sayı 4, Tahran 1323 Ş.

¹⁹ Sadrû'd-dinü'l-Hüseynî, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu

tekkimize yarayan umûmi malûmattan başka Harezmsâhlarla ilgili orijinal kayıtlar vardır. Cemâlu'd-din İbn Vâsıl'ın *Müferricü'l-Kürûb* adlı Eyyübîler tarihi de bizim bakımımızdan birkaç mühim kaydı ihtiva ediyor.^{19b}

Üzerinde durduğumuz devirdeki Harezmsâhlarla ilgili Bağdat hadiseleri, kısa olarak İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 1200) *El-Muntazam*'ında²⁰ ve bunun torunu Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 1257) *Mir'âtu'z-Zaman* adlı eserinde²¹ bulunduğu gibi Halife en-Nâsir li-Dinillâh ve hilafet vezirleri-Harezmsâhlar mücadeleleri hakkında İbnü't-Tiktaka'nın *Kitâbü'l-Fahrî* diye tanınan *Munyatü'l-Fuzelâ*'sında²² (telifi 1301) ve Hindû-şâh Nahcivânî'nin *Tecâribü's-Selef*'inde (telifi 1324)²³ tamamlayıcı bilgi vardır.

İbn Fındık'ın (öl. 1170) *Târih-i Beyhak*'ı²⁴ ile 1053-1325 (445-725) arasında telif edilen *Târih-i Sistân*'da²⁵ Beyhak ve havalisiyle Sistân'a ait mevzumuzla alâkalı haberler mevcuttur.

Taberistân'a ait iki kaynağımız, yalnız bu ülkeye hâkim olan sülalelerin tarihi itibarıyla değil, aynı zamanda Harezmsâhların bu mıntıkadaki savaşları ve icraatı hakkında çok kıymetli malûmatı ihtiva etmektedir. Bunlardan biri, İsfahbed Hüsamü'd-devle Erdeşîr'e (öl. 1205) yakın çevreye mensup İbn İsfendiyâr tarafından 1216'da telif edilen iki ciltlik *Târih-i Taberistân*²⁶ olup bilhassa son cildin üçüncü kısmında Harezmsâhlar, Horasan ve Irak ile ilgili pek esaslı ve tafsilatlı malûmat vardır. Diğeri de telif tarihi çok muahhar olan (1476'da) Zahîrî'd-dinü'l-Mar'âşî'nin *Târih-i Taberistân u Ruyân u Mâzenderân* adlı eseridir²⁷. Tetkimize mevzu devir bakımından esas itibarıyla İbn İsfendiyâr'a da-

yayınlarından, seri II, nr. 8, Ankara 1943.

^{19b} İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâr-i Mülûk-i Benî Eyyûb Molla Çelebi*, Süleymaniye Kütüphanesi, n. 119.

²⁰ Ebû'l-Ferec Abdur-Rahman İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fi Tarih-i Mülûki'l-Ümem*, Haydarâbad tab'ı, cilt, IX-X, 1359.

²¹ Faksimile neş. *Mir'at az-zamân* (A. H. 495-654). By Şams ad-Din Abû'l Muzaffer Yûsuf ben Qızughlû ben Abdallâh. (A Facsimile reproduction of manuscript no 136 of the Landberg Collection of Arabic manuscripts belonging to Yale university). Edited with introduction, by James R. Jewett, Chicago, 1907.

Kutbü'd-din Yünîni (öl. 1326) versiyonu: Topkapu, Ahmed III c. XIV, nr. 2907.

²² Fransızca tercümesi: *Al-Fakhrî Histoire des dynasties musulmanes (632-1258 de J. C.)*. Avec des prolégomènes sur les principes du gouvernement. Par İbn at-Tiqaqâ. Traduit de l'Arabe et annoté par Emile Amar (Archives marocaines, XVI). Paris 1910.

²³ Hindû-şâh Sancar b. Abdullah Sâhibî Nahcivânî, *Tecâribü's-Selef Der Tevârih-i Hulefâ ve Vüzerâ-i Şân*, Neş. Abbas İkbâl, Tahran 1313 Ş.

²⁴ *Tarih-i Beyhak*, Neş. Ahmed Behmenyâr, Tahran 1317 Ş. Zahîrî'd-din Ebû'l-Hasan Beyhakî ve eserleri hakkında bk. F. Köprülü, İsl. Ans., *Beyhakî* maddesi.

²⁵ *Tarih-i Sistân* Neş. Melikü's-Şuarâ Bahar, Tahran 1314 Ş.

²⁶ Bahâü'd-din Muhammed b. Hasan b. İsfendiyâr: *Târih-i Taberistân*, I-II, Neş. Abbas İkbâl, Tahran 1320 Ş.

²⁷ Seyyid Zahîrî'd-din b. Seyyid Nasîri'd-dini'l-Mar'âşî, *Târih-i Taberistân u Ruyân u Mâzenderân*, Neş. B. Dorn, St. Pétersburg, 1850.

yanan ve daha muhtasar olan bu eser İbn İsfendiyâr'ın aslı basılıncaya kadar birinci derecede kaynak olarak kullanılmakta idi.

Kirman hadiselerine dair Harezmsahlarla muasır kaynak Efdalü'd-din Kirmânî'nin *Bedâyi'ü'l-Ezmân* adlı eseridir. 1209'da telif edilmiştir.²⁸ Bizim noktazarımızdan aynı müellifin 1188'de yazılan *Ikdu'l-Ulâ li-Mevkifi'l-Ala'*sından daha fazla malûmatı ihtiva eden bu eser, aynı mıntıkaya dair diğer kaynağımız Nâsirü'd-din Kirmânî'nin *Sımtu'l-Ulâ*'sının mehzarındandır.²⁹ 1315-1320 (715-720) yıllarında telif edilen ve söylediğimiz gibi *Bedâyiü'l-Ezmân*'dan birçok nakiller yapan *Sımtu'l-Ulâ*'nın baş tarafları yani Karahıtay sultanları bahsine kadar olan kısmı, bize faydalı olmuştur. Yine Efdalü'd-din Kirmânî tarafından *Bedâyiü'l-Ezmân*'a zeyl olarak yazılan ve 602-612 (1205-1215) yılları vakayiini ihtiva eden *El-Muzâf* adlı eser mevzumuz bakımından pek kıymetli bir kaynaktır.^{29b}

Harezmsahlara Maveraünnehir'le alâkalarının ve *Buhâra* ve *Semer kand* hadiselerine müdahalelerinin aydınlanması bakımından Nerşahî'nin, bize XII. asrın ikinci yarısında (574/ 1178) Muhammed b. Zufer tarafından ilaveli Farsça tercümesi kalan *Târih-i Buhâra*'sı³⁰ ile Muhammedü'l-Semer kandî'nin *Sindbâdnâme*'si³¹ bazı mûtalar [veriler] sunmakta ve Karahanlılara dair kronolojik tashihe imkân vermektedir.

Harezmsahlara tarihinin en ehemmiyetli kaynaklarından biri şüphesiz Nesevî'nin *Siretü's-Sultan Celâli'd-din*'idir³². Anuştiginoğullarının son mümessili Celâlü'd-din Harezmsah'ın İnşâ Dîvânı reisi olan ve Nürü'd-din Münşî diye de anılan Nesevî, gençliğinde vatani Nesâ'da ve o civardaki malikânelerinde iken Sultan Muhammed Harezmsah'ın bütün icraatına şahit olmuş; onun vezirleriyle, devlet erkânından çoğu ve ileri gelen kumandanlarıyla tanışmış bir zattı. Sultan Celâlü'd-din'in hâl tercümesine hasrettiği büyük eserinin baş kısmında Harezmsahlara idari, askerî durumları; Muhammed Harezmsah, Valide Sultan Terken, İmparatorluğun dâhilî vaziyeti ve sair hususlarda verdi-

²⁸ Efdalü'd-din Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî: *Bedâyi'ü'l-Ezmân fi Vakayi-i Kirmân* yahut *Târih-i Efdal*, Neş. Dr. Mehdi Beyânî, Tahran 1326 Ş.

²⁹ Nâsirü'd-din Münşî-i Kirmânî, *Sımtu'l-Ulâ li'l-Hazreti'l-Ulya, der Tarih-i Karahitâyan-ı Kirman*, Neş. Abbas İkbâl, Taht-ı nazar-ı Allâme-i merhum Muhammed Kazvinî, Tahran 1328 Ş.

^{29b} *Efdalü'd-din-i Kirmânî, El-Muzâf ilâ Bedâyi'z-Zamân fi vakayi-i Kirmân*, Vatikan kütüphanesinde mevcut tek nüshadan neşreden: Abbâs İkbâl, Tahran, 1331 Ş.

³⁰ Neş. *Description topographique et historique de Boukhara*, Par Mohammad Nerchakhy, suivie de textes relatifs à la Transoxiane, texte persan, publiée par Charles Schefer (Publications de l'Ecole des langues orientales vivantes) III. serie, vol. XIII, Paris 1892.

³¹ Muhammed b. Ali ez-Zahîrî's-Semer kandî, *Sindbâdnâme*, Mukaddime ve haşiyelerle neşreden: Ahmet Ateş, İstanbul Üniversitesi yayınlarından, İstanbul 1948.

³² Metin Neş. ve Fransızcaya tercümesi: O. Houdas: *Histoire du Sultan Djelal ed-Din Mankobirti, prince du Kharezm*. Par Mohammed en-Nesawi (Publications de l'Ecole des langues orientales vivantes) III. Serie, vol. IX, texte Arabe, Paris 1891; vol. X, traduit de l'Arabe, 1895.

ği izahat çok mühim ve kıymetlidir. Burada bütün Orta Şark'ı kaplamış olan koca İmparatorluğun o kadar ani yıkılış sebeplerini en müşahhas şekilde görmek kâbilidir. Müellif, Sultan'ın ve Harezmsahlar devletinin kuvvet ve zaafalarını hiçbir muhakeme ve istidlâle lüzum bırakmıyacak derecede açıklıkla ve tenkidî bir görüş içinde aksettirebilmiştir.

Nesevî'nin kitabından sonra Harezmsahlar hakkında monografik mahiyette ve kaynak olmak bakımından *Siretü's-Sultan Celâli'd-din* kadar ehemmiyetli diğer eser Atâ Melik Cüveynî'nin³³ 1260'ta telif ettiği meşhur *Târih-i Cihân-güşây'*dır³⁴. Müellif, Harezmsahlar Devri'nde ilmi ve kültürü ile tanınmış ve aynı zamanda Sultan Tekiş zamanından beri Harezmsahlar nezdinde itibar sahibi yüksek bir aileye mensup idi. Dedesi Şemsü'd-din Muhammed, Sultan Muhammed Harezmsah ve oğlu Celâlü'd-din'in *İstifâ Divânı* reisliğini yapmıştı. Moğol istilasından sonra da babası ve kendisinin mühim idari vazifelerde bulunduğu malûmdur. Bu itibarla gerek Moğollara gerekse Harezmsahlara dair verdiği malûmat, geçmiş hadiselerde göze çarpan bazı mübâyetlere rağmen, en mevsuk haberlerdir. Üç ciltten mürekkep *Cihân-güşây'*ın ikinci cildi doğrudan doğruya Harezmsahlar tarihi olduğu gibi son cildin İsmailîlerden bahseden kısımlarında oldukça, fakat Moğollara tahsis edilen ilk cildinde, Harezmsahlar hakkında hayli bol malûmat vardır.

Cengiz İmparatorluğu'nun teşekkülü safhalarını her türlü tasannudan uzak bir şekilde nakleden, Moğol tarihinin ana kaynağı *Gizli Tarih*'te (yazılışı 1240)³⁵ İslâm ülkelerinin istilası hakkında pek az malûmat bulunmakla beraber, Harezmsahlar bakımından, Arap ve Fars kaynaklarıyla mukayese suretiyle bazı problemlerin halline yarayacak kıymetli haberler bulunmaktadır. Yine Moğol tarihinin kaynaklarından olup Reşîdu'd-din Fazlullah (öl. 1318) başkanlığında bir heyet tarafından kaleme alınan *Câmiü't-Tevârih*'in I. cildi³⁶, kısmen *Cihân-güşây'*a dayanmasına rağmen bizim noktainazarımızdan ehemmiyetli bir mercidir. Bundan başka *Cihan-güşây'*a ve *Câmiü't-Tevârih*'e müsteniden yazılan fakat aynı zamanda bazı ananelerin de ilave edilmiş bulunduğu, Ebû'l-Gazî'nin *Şecere-i Türk* adlı eserinden (telifi 1663)³⁷ faydalandık.

³³ Cüveynî ve eseri hakkında bk. F. Köprülü, *İsl. Ans.*, *Cüveynî* maddesi.

³⁴ Mirza Muhammed b. Abdî'l-Vahhâb Kazvinî tarafından ön söz, notlar ve haşiyelerle Neş. *Târih-i Cihân-guşây*, GMS. XVI, 1, 2, 3. 1912-1937.

³⁵ Haşiyeli ve izahlı olarak Türkçe tercümesi: Manghol-un Niuça Tobça'an, *Moğolların Gizli Tarihi*. Prof. E. Haenisch'in Almanca ve S. Kozin'in Rusça tercümesini Moğolca aslı ile karşılaştırıp dilimize çeviren: Dr. Ahmed Temir, *Türk Tarih Kurumu yayınlarından*, seri, II, nr. 13, Ankara 1948.

³⁶ *Câmi ü't-Tevârih* I, 1317'den (717) kalma en eski nüshası, Topkapu, Revan Köşkü, nr. 1518'dedir. Bu eserin diğer bir kopyası Hâfız Ebrû diye maruf Abdullah b. Lûtfullah'ın 1417'de telif ettiği *Zübdetü't-Tevârih* adlı umûmi tarihin içindedir. (Damad İbrahim Paşa, nr. 919.)

³⁷ Neş. ve Fransızca tercümesi: Aboul-Ghâzi Behâdour Khan, *Histoire des Mogols et des Tatares*, Publiée, traduite et annotée par Le Baron Desmaison, Tome II, Traduction, St. Pétersburg

İlk elden kaynak olan umûmi vekayinâmeler arasında birinci mevkiyi şüphesiz İbnü'l-Esîr'in *El-Kâmil fi't-Târih*'i (telifi 1230) işgal eder³⁸. Orta Çağ tarihçileri arasında ciddiyeti ve tarafsızlığı ile meşhur ve işlediğimiz devirle muasır olan İbnü'l-Esîr; hadiselerin mühim bir kısmını doğrudan doğruya müşahitlerinden nakletmiş, daha eski zamanlara ait hadisâtın doğruluğunu tahkike çalışmış ve halline muvaffak olamadığı mübâyetleri eserinde ayrıca zikretmiştir. Umûmi İslâm tarihi bakımından ehemmiyeti aşikâr olan *El-Kâmil*'in Harezmsâhlar mevzusunda sıhhat ve sağlamlığı üzerinde söz söylemek herhâlde zâid bir iş olur. Bundan sonra en mevsuk vakayinâmelerden biri Minhâcü'd-din Cûzcânî'nin *Tabakat-ı Nâsırî*'sidir³⁹. Eserini 1260'ta Hindistan'da yazan Cûzcânî 1220 sıralarında yani Harezmsâhlar Devleti'nin yıkılışının hemen arifesinde ve Moğol istilasının başlangıcında Horasan'da bulunuyordu. Diğer tarih kitaplarında olduğu gibi rakamlarda ve hadiselerin naklinde bazı mübalağalar olmakla beraber *Tabakat-ı Nâsırî*'nin en sağlam kaynaklarımızdan olduğu tebeyyün etmiştir. Meşhur müfessir Kadı Beyzâvî'nin *Nizâmü't-Tevârih*⁴⁰ adlı umûmi tarihi hacmen pek küçük ve 1227'de yazılmış olmasına rağmen o devir hakkında verdiği malûmat son derecede mahduttur. Süryanî müellifi Bar Hebraeus'un (öl. 1286) iki ciltlik büyük kroniki *Makhtebhanuth Zabhnê*, bizim bakımımızdan bazı noktalarda *El-Kâmil*'e dayanmakla beraber Moğol istilası cihetinden oldukça mufassal haberleri muhtevîdir⁴¹. Aynı müellifin Arapça kaleme aldığı *Târih-i Muhtasarü'd-Düvel*'in⁴² Türkçeye tercüme edilen bölümünde Harezmsâhlara temas eden kısım pek azdır. Mehzamız olan umûmi tarihler arasında *Câmiü't-Tevârih*'in II. cildi ayrıca zikre değer⁴³. Dünya tarihini içine alan bu eserde Harezmsâhlara da geniş sahifeler ayrılmış bulunmaktadır. Birinci elden umûmi tarih serisinde yukarıda zikredilen *Mir'âtü'z-Zamân*'ı da ilave etmek lazımdır⁴⁴.

1874; *Türk Şeceresi*, Çağatay şivesinden Türkiye şivesine nakleden Dr. Rıza Nur, İstanbul 1925.

³⁸ İbnü'l-Esîr hakkında bk. İsl. Ans., *İbnül Esîr* maddesi.

El-Kâmil fi't-Tarih'in son tab'ından (Mısır 1356) faydalandık.

³⁹ Ebü Ömer Minhâcü'd-din Osman b. Sirâci'd-dini'l-Cûzcânî ve eseri hakkında bk. F. Köprülü, İsl. Ans., *Cûzcânî* maddesi; *Tabakat-ı Nâsırî*, Neş. W. Nassau Lees ve Mevlevî Hâdim Hüseyin Abdülhayy, Calcutta 1864.

⁴⁰ Kadı Nâsırü'd-din Ebü Sa'îd Abdullahü'l-Beyzâvî, *Nizâm üt-Tevârih*, Neş. Hakîm Seyyid Şemsullah Kadirî, Haydarâbâd.

⁴¹ Gregory *Abû'l Farac Tarihi*, Süryaniceden İngilizceye çeviren: E. A. W. Budge; Türkçeye çeviren: Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu yayınlarından seri II, nr. 11, Ankara I. Bs. 1945; II. Bs. 1950.

⁴² Ebü'l-Ferec-İbnü'l-İbrî, *Tarih-i Muhtasarü'd-Düvel*, Türkçeye çeviren: Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul 1941.

⁴³ *Câmiü't-Tevârih* II, Topkapu Ahmed III, nr. 2935 (Târihü'l-Âlem).

⁴⁴ Bu devirle çağdaş tarihî, etnografik ve ansiklopedik eserlerden olan Fahrü'd-din Mübârekşah'ın küçük kitabında (telifi 1206): *Ta'rih-i Fakhru'd-din Mubârakshâh*, E. Denison Ross, London 1927; Hasan Nizâmî'nin *Tâcü'l-Mesâir*'inde (telifi 1205); Fahrü'd-din Râzî'nin (öl. 1209)

İkinci elden umûmi tarihlere gelince bunlar; tetkik mevzumuz olan devir bakımından ehemmiyetli olarak Muvaffaku'd-din Abdü'l-Lâtifi'l-Bağdâdî'nin risalesinden bazı parçaları eserine derceden Şemsü'd-din Muhammedü'z Zehebî'nin (öl. 1348) *Târihü'l-İslâm*'i^{44b} ile yegâne nüshası Leningrad'da bulunduğu için istifade edemediğimiz Eberkuhî'nin eserinden nakiller yapan *Câmiü't-Tevârih-i Hasenî* (telifi 1451)⁴⁵ istisna edilirse yukarıdan beri adı geçen kaynakların yalnız birinden veya birkaçından alınmış fakat bazan hatalı kopya edilmiş birtakım malûmat kırıntılarını ihtiva etmektedirler. İçlerinde yanlış ve uydurma haber sunanlar da yok değildir. Gözden geçirdiğimiz birçok eserler arasında bize mukayese, tashih ve mübâyetleri tespit imkânını verenler sırasıyla şunlardır: İbnü'l-Amîd (öl. 1273), *El-Mecmau'l-Mübârek*⁴⁶; Muhammed b. Ebû Bekr-i Şebânkâreî, *Mecmau'l-Ensâb* (telifi 1335)⁴⁷; Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni (öl. 1350), *Târih-i Güzide*⁴⁸; aynı müellif, *Zafernâme*⁴⁹; Anonim *Târih-i Âl-i Selçuk* (telifi 1363)⁵⁰; Takîyyü'd-din Ahmedî'l Makrizî (öl. 1442), *Es-Sülûk*⁵¹; İbn Arabşah (öl. 1450), *Fâkihâtu'l-Hulefa*⁵²; Bedrü'd-din Aynî (öl. 1451), *İkdu'l-Cümân*⁵³; Şemsü'd-din Muhammedü'l-Musevî, *Esahhü't-Tevârih* (telifi 1451)⁵⁴; Mîrhônd (öl. 1498), *Ravzatu's-Safa*⁵⁵; Hondmîr (öl. 1535), *Habîbü's-Siyer*⁵⁶; nihayet Osmanlı tarihçisi Müneccimbaşî Dervîş Ahmed Efendi'nin *Sahâifü'l-Ahbâr*'ı (telifi 1681)⁵⁷.

C) Edebî Kaynaklar:

Bunların başında hiç şüphesiz Reşîdü'd-din Vatvât'ın münşeât mecmuaları bahsinde tanıttığımız *Ebkârü'l-Efkâr*, *Umdetü'l-Bulega*, *Münşeât-ı Reşîdî*'si gelir. Bu mecmualarda Harezmsahlar hükümdarları hakkında kasideler, medhiye-

Câmiü'l-Ulâm'unda ve Moğollar Devri'nin muahhar ehemmiyetli bir kaynağı olan *Ravzatü'l-Cennât*'ta maalesef hiç malûmat yoktur.

^{44b} Şemsü'd-din Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, Ayasofya, n. 3015.

⁴⁵ Hasan b. Şihabi'd-din-i Yezdî, *Câmiü't-Tevârih-i Hasenî*, Fatih, nr. 4307.

⁴⁶ Lâleli, nr. 2002.

⁴⁷ *Mecmau'l-Ensâb fi't-Târih*, Yenicâmi nr. 909.

⁴⁸ Faksimile neş. Ed. G. Browne, GMS, XIV, 1910.

⁴⁹ 75 bin beyitlik, manzum. Türk-İslâm Eserleri Müzesi, nr. 2042.

⁵⁰ Neş. (fotokopi ve Türkçe tercümesi bir arada): Feridun Nafiz Uzluç (Anadolu Selçukluları gününde Mevlevî bitikleri, nr. 5), Ankara 1952.

⁵¹ *Kitabü's-Sülûk li-Ma'rîfet-i Düvel-i l-Mülük*, Neş. M. Mustafa Ziada, Kısım I, cüz I, Kahire 1934.

⁵² Cengiz Han kısmının Türkçeye tercümesi: Müderris Şerefeddin, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası IV, sayı: I, İstanbul 1925.

⁵³ Velîyeddin Efendi, nr. 2374-2396.

⁵⁴ Turhan Sultan, nr. 224.

⁵⁵ Hindistan tab'ı (Lukhnow), 1308 (1891). Yalnız Harezmsahlar kısmı: Defrémery, *Sultans du Kharezem*, Paris 1840.

⁵⁶ Hindistan tab'ı (Bombay), 1273.

⁵⁷ Şair Nedim başkanlığındaki heyet tarafından yapılan Türkçe tercümesi c. II, İstanbul 1285.

ler vardır. Keza *Râhatu's-Sudûr*, *Cihân-güşây* gibi eserlerle bunlardan faydalanan ikinci elden kaynaklar da yer yer muasır şairlerin tarihî kıymeti hâiz kıta ve rubailerıyla süslenmiştir. Vatvât'ın muasır olan Şirvanlı Şair Hâkanî'nin Harezmsahlara için yazdığı kasideler bu arada zikredilmelidir⁵⁸. Fakat yalnız Harezmsahlara bakımından değil, o asırların edebî hareketlerini, mümtaz edip ve şairlerini tanıtan en mühim eser Muhammed Avfî'nin *Lübâbü'l-Elbâb*'ıdır (telifi 1221)⁵⁹. XIII. asır başlarında Horasan, Harezm, Maverâünnehir, Taberistân ve İran'ı dolaşmış; devrin ileri gelen simalarıyla tanışmış; resmî vazifeler almış olan müellifin diğer meşhur eseri *Câmiü'l-Hikâyât*⁶⁰ da mevzumuz itibarıyla bazı mühim kayıtları ihtiva etmektedir.

D) Seyahatnâmeler ve Hatıralar:

Avfî'nin zikrettiğimiz eserlerinden başka bu sahada birinci mevkiyi Yâkutu'l Hamevî'nin (öl. 1229) pek meşhur *Mu'cemü'l-Büldân*⁶¹ adlı coğrafi eseri işgal eder. Asrın büyük seyyahı olup Moğol istilasının hemen arifesinde Harezm ve Maverâünnehir'i ziyaret ederek müşahedelerini bu eserine kaydeden Yâkut belli başlı kaynaklarımızdan biri olmuştur. Bunun kadar ehemmiyetli ve mufassal olmamakla beraber Zekeriyâ Kazvînî'nin (öl. 1283) *Âsârü'l-Bilâd*'ında⁶² da bazı mühim kayıtlar vardır. Moğolların batı seferinde Cengiz Han ile birlikte Maverâünnehir'e gelen Çinli seyyah Yehlü Ch'u-ts'ai'in *Semerkand ve Harezm*'e dair verdiği kısa malûmat ehemmiyetlidir⁶³. Sultan Muhammed Harezmsah'ın maiyetinde bulunup onunla birlikte Moğollar önünden kaçan edebiyat tarihçisi Şemsü'd-din Muhammed b. Kays-i Râzî, *El-Mu'cem fî Meâyîr-i Eş'ari'l-Acem* unvanlı eserinin mukaddimesinde bazı enteresan hatıralarını nakletmektedir⁶⁴. Bağdatlı Tabip Muvaffaku'd-din Abdü'l-Lâtif (öl. 1231)⁶⁵, Muhammed Harezmsah'ın Mısır ve Suriye üzerindeki emelleri hakkında mühim izahat vermiş; Moğollara dair bazı müşahedeleriyle Cengiz ve Harezmsah ordularındaki stratejik ayrılıklar bahsinde şayan-ı dikkat görüşlerini kaydetmiştir⁶⁶.

⁵⁸ Bk. Ahmed Ateş, *İsl. Ans.*, *Hâkanî* maddesi.

⁵⁹ *Lübâb ü'l-Elbâb* I, neş. E. G. Brown, *Persian historical textes*, vol. IV, Leiden-London 1906 (Mukaddime ve haşiyeler: Mirza Muhammed Kazvinî). II; E. G. Brown, *Persian historical textes*, vol. II, Leiden-London, 1903.

⁶⁰ Nüshaları çoktur. Biz Üniversite kütüphanesinden (F Y 595) istifade ettik. Avfî'nin hayatı ve eserleri hakkında bk. F. Köprülü, *İsl. Ans.*, *Avfî* maddesi.

⁶¹ *Mu'cem ü'l-Büldân*, neş. (6 cilt hâlinde, son cilt indeks): F. Wüstenfeld, Leipzig 1924, 2. tab'ı.

⁶² *Âsâr ü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd* (II), neş. F. Wüstenfeld, Göttingen, 1848.

⁶³ Türkçe tercümesi. W. Eberhard, *Türkistan Seyahatnâmesi*, Belleten, VIII/29, 1944, 137-142.

⁶⁴ Neş. Muhammed b. Abdi'l-Vahhâb Kazvinî, Müderris Radavî, Tahrân 1314 Ş.

⁶⁵ Hâl tercümesi ve eserleri için bk. İbn Ebî Usaybi'a, *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakati'l-Etibbâ*, II, Mısır (1299), 201-213.

⁶⁶ Muvaffaku'd-din'den nakiller yalnız Zehebî'nin *Tarihü'l-İslâm*'ında (Ayasofya, nr. 3015) bulu-

E) Harezmsahlar zamanından kalma kitabe, ihtimâl şiddetli Moğol tahribatı dolayısıyla dikkati çekecek derecede azdır⁶⁷. Sultan Tekiş Devri'nden itibaren gittikçe artan Harezmsahlar meskûkâtına dair *British Museum* kataloglarında ve *Amsterdam koleksiyonlarında* hayli malûmat bulunmaktadır⁶⁸.

Baştan beri saydığımız eserlerden başka Türkçe kelime ve has isimlerdeki hususiyetlerin tayini için Kâşgarlı Mahmûd'un *Dîvânu Lûgati't-Türk*'ünden⁶⁹, bazı hâl tercümeleri için İbn Ebî Usaybia'nın *Uyûnü'l-Enbâ*'sından ve İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-A'yân*'ından⁷⁰ istifade edilmiştir.

Bir taraftan İran Selçuklularını ortadan kaldırırken diğer taraftan Karahıtaylar ve Moğollar gibi gayrimüslim kütlelerle ölüm kalım mücadelesine girişen ve -ileride tafsilatıyla anlattığımız üzere- nihayet mağlup olması ve yıkılması, XIII. asrın ilk yarısında doğuda normal bir gelişme çığırına girmekte olan Türk-İslâm kültürünün de sönmesini intaç eden Harezmsahlar Devleti'ne dair küçük meselelerin halline mâtuf birkaç makalecik istisna edilirse monoğrafik mahiyette bir tetkik yazılmamış ve bu mühim İmparatorluğu Türk tarihi zaviyesinden dikkate alan toplu bir araştırma yapılmamıştır. D'Oshsson ve Howorth'dan itibaren zamanımızda R. Grousset'nin eserlerine kadar Harezmsahlar hakkında doldurulan sahifeler, meseleyi sadece Moğollarla alâkası nispetinde ele almaktadır. Bunlar arasında gerek bir kısım kaynakların tanıtılması gerekse Harezmsahların Maveraünnehir münasebetleriyle İmparatorluğun son günleri bakımından Barthold'un *Turkestan downto the Mongol invasion* adlı kitabı bilhassa zikre değer. Ancak burada da Harezmsahlar baştan başa bir kül olarak mütalaa edilmiş olmayıp -Harezmsahlarla alâkalı 50 sahifelik bölümün başlığından da (Karahıtaylar ve Harezmsahlar) anlaşılacağı üzere- bu Devlet'in yalnız bir safhası işlenmiş, geri kalan taraflarından kısa ve pek sathî bir şekilde bahsedilmiştir. Binaenaleyh Barthold'un bu eseri de Harezmsahları umûmi heyeti ile ortaya koyamamaktadır.

Biz, tarihimizde büyük ehemmiyetini belirtmeye çalıştığımız Harezmsahlar Devleti'nin mebdeinden başlayarak -Sultan Celâlü'd-din hariç- yıkılıncaya kadar bütün safahatı, elde mevcut bilumum kaynaklara ve tarihî vesikalara dayanarak tespiti gayret ettik. Bununla beraber Harezmsahlar İmparatorluğu dâhilinde vuku bulan edebî hareketlere, dinî ve tasavvufî cereyanlara, iktisadi

nuyor: 127a vd. 131a vd. Buradaki malûmatın bir kısmı yani Muvaffakü'd-din'in seyahati ve Moğollara dair notları Josef von Somogyi tarafından neşredilmiştir: *Ein arabischer Bericht über die Tataren in "Târih al-islam" von az za-Zahabi*, Der Islâm XXIV. (1937) s. 104-130.

⁶⁷ Bk. *Répertoire chronologique d'épigraphie Arabe*, Tome IX, Le Caire 1937.

⁶⁸ Bk. *Catalogue of oriental coins in the British Museum*, London II, 1876, III, 1877. *Monnaies antiques et orientales* Collections de M. Geo. B. Bleazbi, de M. Th. Straus, de M. İth. J. Michael. Amsterdam, Janvier, 1913.

⁶⁹ Besim Atalay tarafından son cildi indeks olmak üzere 5 cilt hâlinde neşr ve tercümesi, Türk Dil Kurumu yayınlarından, Ankara 1939-1943.

⁷⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I-III, Mısır 1299.

faaliyetlere lüzumu kadar yer veremedik. Bunun sebebi, zikredilen sahalarda henüz kâfi derecede olgun ve tatminkâr tetkik yapılmamış olmasıdır. Filhalka kendi zamanlarında olsun, daha sonraki devirlerde olsun büyük tesirler yaratmış olan mesela Zemahşerî, Fahrü'd-din Razî, Mecdü'd-din Bağdadî gibi şöhretli mutasavvıf ve tefsirciler, ve daha birçok edip ve şairler hakkında mütehasısları tarafından monografiler neşredilmeden Harezmsahlar İmparatorluğu'nun kültür hayatına girmek mümkün olamazdı. Harezmsahların idari ve askerî teşkilatı umûmiyetle Büyük Selçuklu teşkilatından farksız olup bu hususta İsl. Ans. *Harizmşahlar* maddesinde kâfi bilgi verilmiş bulunmaktadır.

Netice olarak vücuda getirdiğimiz bu eserle dünya tarih literatüründeki büyük bir boşluğun doldurulduğu kanaatini izhar ederken eserde görülecek noksanların alâkalılarca ikmalinin en samimi dileklerimizden olduğunu belirtmek isteriz.

**METİNDE ÇOK SIK ZİKREDİLEN ESERLERİN ADLARI
AŞAĞIDAKİ ŞEKİLDE KISALTILMIŞTIR.**

Ahbârü'd-Devle't i's-Selçukiyye:	<i>Ahb. D. S.</i>
Arâisü'l-Havâtir:	<i>Ara. Hv.</i>
Câmi'ü'l-Hikâyât:	<i>Cam. Hk.</i>
Câmi'ü't-Tevârih:	<i>Cam. T.</i>
Cihân-güşây:	<i>Cih. G.</i>
El-Kâmil fi't-Tarih:	<i>Kâm. T.</i>
Encyclopédie de l'Islam:	<i>Encycl. de l'Isl.</i>
Et-Tevessül ile't-Teressül	<i>Tvs. Trs.</i>
Gizli Tarih:	<i>Giz. T.</i>
Habîbü's-Siyer:	<i>Hab. S.</i>
İslâm Ansiklopedisi:	<i>İsl. Ans.</i>
Leningrad Münşeat Mecmuası:	<i>Len. Münş.</i>
Lubâbü'l-El-bâb:	<i>Lub.</i>
Mu'cemü'l-Büldan:	<i>Muc. B.</i>
Râhatu's-Sudûr:	<i>Rah. S.</i>
Ravza'tu's-Safa:	<i>Rav. S.</i>
Siretu's-Sultan Celâli'd-din:	<i>Sir. S. C.</i>
Tabakat-ı Nâsirî:	<i>Tab. Na.</i>
Târih-i Güzîde:	<i>Tar. Gü.</i>
Tercüme-i Tarih-i Yemînî:	<i>Trc. T. Y.</i>
Turkestan... (Barthold):	<i>Turks.</i>
Zübdetü'n-Nusra:	<i>Züb. N.</i>

II.

SULTAN SANCAR'IN ÖLÜMÜNE KADAR HAREZMŞAHLAR (485-552/1092-1157)

A) İran, Irak ve Orta Asya Ahvaline Umûmi Bir Bakış:

Anuştiginoğulları Harezmsahları tarihini tedricî şekilde takip edebilmek, onun teşekkülünden itibaren yükseliş ve çöküş safhalarını vâzih surette kavrayabilmek ve komşu hükümetler muvacehesinde Harezmsahlara siyasi-tarihî rolünü açıkça görebilmek için evvela Harezmsahlara da bağlı bulunduğu Büyük Selçuklu İmparatorluğu Sultanı Sancar Devri'nin umûmi görünüşü ile bu İmparatorluğun civar devletlerle münasebetlerine bir göz atmak faydalı olacaktır. Sultan Sancar'ın ölümüne kadar devam eden ve tetkikine giriştiğimiz Harezmsahlara tarihinin ilk safhasını göz önüne serecek olan bu fasılda 1141 *Katavân* Meydan Muharebesi, 1153 Oğuz İsyanı gibi hadiselerin yeni cereyanlar almasına sebep olan tarihî vâkıalar vardır ki bu vâkıalar dolayısıyla Anuştiginoğullarının siyaseti de yeni veçheler almış ve göreceklerimiz üzere Sancar'ın ölümünden sonra vaziyet büsbütün değişmiştir. Şimdi Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun siyasi hayatında esaslı tahavvüllere doğru ilk dönüm noktası ve Sancar hâkimiyetinde açılan ilk gedik olması hasebiyle ehemmiyetli bulunan *Katavân Cengi*'ne yani 1141 yılına kadar umûmi durumu gözden geçirelim:

Sancar, Selçuklular Devleti'ne altın çağı yaşatan İmparator Melikşah'ın hayattaki oğullarından en küçüğü idi. Melikşah'ın 1092'de ölümü üzerine oğulları arasında patlak veren taht kavgaları sırasında büyük kardeş Berkyaruk (1093-1104) Anadolu ile Suriye'nin İmparatorluk'tan ayrılmasını önleyemedi ise de birçok mücadeleler sonunda İran'da hâkimiyeti sağlamaya muvaffak oldu. Berkyaruk, karışıklıktan bilistifade o zaman Horasan'da istiklâl ilan ile kardeşi Böri-bars'ı ortadan kaldırarak hâkimiyet kurmuş olan amcası Melik Arslan Argun ile savaşmak lazım geldiğini anlamış ve biraderi Sancar'ı bir ordu ve ona atabey tayin ettiği Emîr Kamac ile birlikte Horasan'a göndermişti. Fakat bu yolda iken Arslan Argun *Merv*'de bir kölesi tarafından öldürüldü (490/1097)¹.

Sancar'ın arkasından Horasan'a varan Sultan Berkyaruk hiçbir zorlukla

¹ *Züb. N.*, 234-235; *Ahb. D. S.* 60; *Rah. S.*, 143; *Kâm. T.*, VIII, 182.

karşılaşmaksızın ele geçirdiği Horasan'ın, *Gazne* hududuna kadar *Belh* mıntıkasını Sancar'a teslim ederek Irak'a döndü² ve değersiz oldukları nisbette şahsî menfaatlerine düşkün vezirlerin insafsızca körükledikleri kardeşler arası saltanat mücadelelerine devam etti. Esasen 1117 senesine kadar biraderlerine bağlı melik sıfatıyla sonra sultan olarak hüküm süren Sancar'ın bölgesi müstesna, İran Selçukluları tarihini; cesur olmakla beraber Tuğrul Bey, Alp Arslan, Melikşah gibi cetlerine hiç de layık olmayan şekilde politik duygudan mahrum, çoğu zevk ve eğlenceye müptela zayıf hükümdarların maksatsız ve muvazenesiz çarpışmalarıyla büyük Nizâmü'l-mülk'ün kendi oğulları dâhil bu namı devlet adamının gölgesi olmak iktidarını dahi ibraz edemeyen haris vezirlerin, hilekâr, fesatçı hükümet erkânının durup dinlenmeden çevirdikleri yakışsız entrikalar, iftira, ihtikâr ve müsadereler ve Batınîler tarafından işlenen cinayetler silsilesi karakterize eder. Devrin en mühim kaynağı olan *Zübdetü'n-Nusra*'nın yüzlerce sahifesi bu gibi sahnelerle doludur. Hemen ilave edelim ki Bağdat hilafet makamı da Irak Selçuklu Devleti'nin battığı 1194 senesine kadar kendini az çok kuvvetli hissettiği her fırsatta bozgunculuğu ateşlemekten ve bu hanedan azaları arasındaki faciayı daha da şiddetlendirmekten geri durmamıştır³.

Sultan Berkyaruk'un 1104'te ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Gıyâsü'd-din Muhammed zamanında Sancar, Horasan'da durumunu kuvvetlendirdi. Bilhassa Batınîlere karşı tesirli surette savaşan Muhammed'in 1117'de ölümünü müteakip tahta çıkan oğlu Muğîsü'd-din Mahmud, etrafındaki hâcîp ve kumandanlar tarafından Sancar aleyhine kışkırtıldı veya tarihte eşine ender rastlanan hain devlet adamlarının tipik bir örneği olan Vezir Ebû'l-Kâsım Dergezîni ve emsali başta olmak üzere -ileri gelenler tarafından *Zübetü'n-Nusra*'da on madde hâlinde tespit edildiği şekilde⁴- irtikâb edilen yolsuzlukların önünü almak maksadıyla Sancar harekete geçti. 1118'deki *Sâve Savaşı*'nda Sancar mühim bir zafer kazandı; Mahmud'un adamlarından çoğu telef olduğu gibi kendisi de amcasının huzuruna gelip yer öpmek suretiyle tâbiyetini arz etti. Sancar bu muharebe neticesinde Büyük Sultanlık merkezini Irak'tan Horasan'a intikal ettirmiş, Mahmud'u yerinde bırakmak ve diğer yeğenlerine iktalar vermekle beraber *Rey*, *Damegan* ve *Mâzenderân* bölgelerini kendi memleketlerine ilhak etmişti⁵. Mahmud öldüğü zaman bunun kardeşi

² *Züb. N.*, 233, 235; *Rah. S.*, 144, 168; *Ahb. D. S.*, 60; *Kâm. T.*, VIII, 182.

³ Abbasoğullarının münasebet düşüğe göreğimiz bu müdahalelerinden ilki; Sultan Melikşah ölür ölmez bunun 5,5 yaşındaki oğlu Mahmud'un Halife el-Muktedî Billâh tarafından sultan tanınması (*Rah. S.*, 134; *El-Muntazam*, IX, 62; *Kâm. T.*, IX, 60.), ikincisi de Sancar ile Muhammed Tapar'ın Halife el-Mustazhir Billâh tarafından biraderleri Berkyaruk'a karşı tahrik ve teşviki (*Ahb. D. S.*, 53-54; *El-Muntazam*, IX, 130; *Züb. N.*, 237; *Kâm. T.*, VIII, 206, 212.) şeklinde olmuştur.

⁴ *Züb. N.*, 117-120.

⁵ *Züb. N.*, 117, 122, 124, 128; *El-Muntazam*, IX, 141, 144, 196, 205; *Rah. S.*, 169-170, 205. 26

DİZİN

A

- Abbas İkbâl 193, 225, 226
Abdü'l-Azîz Kûfî 87
Abdü'l-Hüseyn Nevâî 14
Abdü'l-lâtîfî'l-Bağdâdî, Muvaffaku'd-din 20,
81, 163, 227
Abdü'l-Vâsi-i Cebelî 36
Âbeskûn 214, 221
Abhaza, -lar 90
Acem-şah b. Melik Dinar 117, 157
Adnan, Mecdü'd-din 149
Afganistan 55, 158, 163
Afrigoğulları 32
Ahidnâme 12, 59
Ahlât 222
Ahmed b. Abdi'l-Azîz 51
Ahmed b. Abdi's-Samed 34
Ahmed b. Nasr Han 29, 45
Ahmed Balçîç 185
Ahmed Behmenyâr 13, 15
Ahmed Han b. Hasan, (Karahanlı) 46
Ahmed-i Hocendî 185
Ahmedü'l-Bâherzî 49
Ahû-pûş 52
Akahire Kalesi 117
Akça, Emîr 116
Akkuş, Nâsîrî'd-din 114
Ak-sultan b. Harezşah Muhammed 222
Alamût 117, 159, 160
Alâü'd-devle 28, 29, 221
Alâü'd-devle b. Hüsâmü'd-devle 28
Alâü'd-din Cihansûz Hüseyin-i Gurî 55, 57,
58, 60, 61, 62, 68, 73
Alâü'd-din-i Alevî 137
Alâü'd-din, Melik 155
Alâü'd-din Harezşah, Sultan 12, 63, 94, 98,
99, 100, 102, 103, 104, 107, 110, 111,
118, 119
Alâü'l-mülk Tirmizî 172
Alemü'd-din'in oğlu 111
Ali, Cemâlî'd-din 111
Ali, Bahaü'd-din 89
Ali b. İshâki'l-Musevî 49
Ali b. Muhammed b. Arslan 49
Ali Celâlî'd-din-i Rindî 207
Âli'd-dini'l-Hayyâtî 215
Ali Hâce-i Buhârî 184
Ali Hoca 67, 202
Ali Kûh-i Drûgan 213
Ali-şah, Tacü'd-din 78, 89, 117, 119, 120, 121,
131, 133, 134, 140, 143, 154, 155, 156
Allâme-i Kirmân 133
Almalğ 154, 179, 195, 228
Alp Arslan, Sultan 26, 35, 40, 118
Alp Direk 106, 112
Alp Gazi 94, 98, 124, 125, 126
Alp-Han 210
Alp Kara 78, 79, 84, 106
Alp-Tigin 50, 51
Alp Uluğ 149
Al Tamga 219, 221
Altan Han (Ahutai) 180, 182, 183
Altay Köymen, M. 12, 13, 43, 45, 50, 54, 59,
61, 66
Altaylar 228
Altuntaş 33
Amîd-i Buzurg 210
Âmil, -ler 169
Amuderya, bk. Ceyhun
Âmul 134, 220
Âmulî, Evliyaullah 146
Âmûye 58
Anadolu 14, 19, 25, 114, 163, 229
Anadolu Selçukluları 19
Andreasyan, H.D. 11
Anuştigîn 9, 35, 36, 37, 38, 39, 40
Anuştigînoğulları 9, 25, 33
Aral 9, 31, 42, 54, 202
Arat, R.R. 228
Aristov 38
Arslan Argun 25, 35, 36
Arslan-güşâ 117
Arslan Han, Ebû'l-Fütuh Muhammed 154
Arslan Han, (Karluk) 29, 30, 45, 47, 50, 53,
64, 180, 195
Arslan-şah b. Celâlî'd-din Mes'ûd 30, 66, 90
Arslanşah b. Tuğrul 56, 90
Arz Dîvânî 111
Atabek-i a'zam 90

- Atabey 25, 44, 56, 63, 65, 67, 68, 79, 81, 83, 86, 90, 91, 92, 96, 97, 101, 111, 113, 114, 115, 119, 144, 157, 159, 162, 163, 164, 172
- Atalay, Besim 21
- Ateş, A. 10, 16, 20, 52, 70, 80
- Atlıg 44, 45, 48
- Atsız b. Muhammed, Harezmsâh 66
- Atsız, Emîr Şemsü'd-din 143
- Atsız, Melik Alâü'd-din 143
- Âve 109
- Avfî, Muhammed 13, 20, 41, 127, 128, 140, 141, 156, 192
- Ay-aba, Cemâlî'd-din 113, 114, 115, 221
- Ay-aba, Emîr 96
- Ay-aba, Müeyyed 56, 60, 66, 67, 72, 73, 76, 86, 88, 90, 175
- Ay-aba, Uluğ Bey 107
- Ayaz, Cihân Pehlevân 68, 90, 91, 114, 165
- Aybek, Kutbü'd-din 130
- Ayçiçek Hatun 167
- Aydoğmuş, Şemsü'd-din 14, 144
- Aynî, Bedrü'd-din 19
- Aytak, İhtiyârü'd-din 56, 66, 67
- Ay-tigin 156
- Ayyar Bey 70
- Azerbaycan 14, 27, 28, 30, 56, 90, 92, 96, 97, 111, 113, 115, 119, 158, 159, 161, 162, 163, 221
- Azerbaycan Atabeyleri 14
- Azîzü'l-İslâm 212
- B**
- Bâbü't-Tilesm 194
- Bâcı-bek 214
- Bâdgîs 82, 94, 126, 131
- Bâğdat 15, 26-29, 31, 53, 56, 65, 69, 88, 92, 103, 104, 108-113, 118, 145, 159, 160, 162, 163, 170-172, 174, 193, 194, 220
- Bağ-ı Hurrem 214
- Bahâü'd-din, (elçi) 182
- Bahâü'd-din Ebû Muhammedi'l-Hirakî 49
- Bahâü'd-din Muhammed b. Ali 98
- Bahâü'd-din Muhammed b. Müeyyedi'l-Bağdadî 12, 87
- Bahâü'd-din Muhammed b. Sehl 199, 218
- Bahâü'd-din Sâm b. Mahmûd 155, 164
- Bâherz 93
- Bahtiyar Bey 55
- Bala-han 208
- Balasagun 47, 48, 75, 80, 148, 153, 179
- Bâlemen 72
- Balhmûr-han 197
- Bâliš 186
- Bâmiyân 73, 76, 82, 100, 105, 131, 143, 155, 156, 164
- Baratigin 32
- Barçınlig-kend 78, 80, 84, 198, 200, 201, 204
- Barçuk 180
- Bar Hebraeus 18, 48, 81, 103, 107, 109, 118, 122, 180, 184, 190, 194, 195, 196, 200, 201, 205, 206, 208, 209
- Barışmaz-han 210
- Barthold, V.V. 12, 13, 21, 23, 32, 35, 36, 37, 38, 42, 44, 46, 49, 53, 61, 62, 64, 66, 70, 75, 78, 81, 86, 93, 105, 106, 126, 127, 138, 139, 141, 142, 144, 148, 151, 153, 160, 167, 174, 175, 179, 185, 187, 188, 193, 194, 196, 199, 201, 202, 207, 208, 213, 214, 215, 216, 226
- Bâtnîler 160, 171
- Bâvendiler 56
- Bâverd 84, 86, 100
- Bayatlar 107
- Bayavut, -lar 38, 107
- Baylakan 159
- Bayur, H. 63
- Bazin, L. 105
- Bedahşan 181
- Bedrü'd-din, Hatib 218
- Bedrü'd-din Hilâl 213
- Bedrü'd-din Kadı-han 206
- Bedrü'd-dinü'l-Amîd 217
- Beğdili 37, 40
- Behram-şah b. Celâli'd-din Mes'ûd 30
- Behram-şah b. İmâdi'd-din Ömer 132
- Behramsâh, Melik 164
- Bekr, Tâcü'd-din 158
- Belh 26, 35, 36, 42, 44, 54, 74, 129, 130, 131, 132, 154, 164, 173, 174, 197, 216, 217, 219
- Belûcistan 158
- Benâket 200, 203, 204
- Benî Perçem 174
- Berezin 38, 200
- Berkyaruk, Sultan 25, 26, 28, 29, 35, 36
- Beydoğdu 34

- Beyhak 15, 50, 58, 67
 Beyhakî, Ebû l-Fazl 32, 33
 Beyhakî, Ebû'l-Hasan, bk. İbn Fındık
 Beyvâr 94
 Beyzâvî, Kadı 18
 Bidîlî, Ahmed 88
 Bilge Bey (Tigin) 37, 40
 Bilge Han, Melik Tâci'd-din 148, 165
 Bîrûn-Temişe 116
 el-Bîrûnî 32
 Bistâm 66, 67, 68, 76, 89, 98, 99, 102, 108,
 115, 121, 133, 223
 Bişbalıg 46, 48, 152, 154, 195
 Bizans İmparatorluğu 38
 Boğa-tigin 157
 Bo'orçu 195
 Boz-aba 96
 Bôri-bars 25
 Brown, E.G. 20
 Budge, E. A. W 18
 Buhâra 16, 31, 33, 35, 36, 42, 45, 50, 51, 53,
 69, 70, 80, 81, 85, 139-141, 146, 148, 149,
 164, 165, 188, 191, 197, 200, 203, 204,
 205, 206, 207, 208, 216, 217
 Buhdurma 152
 Bulgarya (Volga) 31
 Burak Hâcib 148, 158, 205
 Burdesîr 117
 Burhânoğulları ailesi 139
 Burhânü'd-din Ebû Sa'd 87
 Burhânü'd-din Muhammed, Sadr-ı Cihân 165,
 212
 Burslan, K. 14
 Burtana, Emîr 141, 142
 Bust 125
 Bûndârî 14
 Büveyhoğulları 171
 Büyük Selçuklu İmparatorluğu 10, 13, 25, 41,
 45, 53, 54, 59, 61, 62, 68, 158
 Büyük Sultan (Es-Sultânü'l-a'zam) 65
- C**
- Câcerm 56
 Caferoğlu, A. 184
 Câm 93
 Camuka 151
 Caogon 183
 Cebe Noyan 181, 182, 187, 204
 Celâlü'd-din, Şeyhülislâmı 165
 Celâlü'd-din, Harezmsâh 10, 16, 17, 156, 158,
 162, 163, 167, 175, 189, 196, 217, 222,
 223
 Celâlü'd-din Mes'ûd b. İbrahim, Sultan 30
 Celdek, İzzü'd-din 115, 134, 135, 136, 157
 Celme 152
 Cemâl-i Karşî 69
 Cend 11, 33, 35, 41, 42, 43, 53, 54, 62, 63, 69,
 71, 77, 78, 79, 80, 84, 87, 105, 116, 146,
 168, 198, 200, 201, 204, 214
 Cengiz Han 10, 19, 20, 152, 180, 182, 183,
 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191,
 192, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 201,
 202, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210,
 211, 212, 214, 215, 216, 217, 218, 219,
 221, 223, 225, 226, 227
 Cenkşî 107
 Cerbâzekanî, Nâsîh-i 14, 98, 101, 119, 145
 Ceyhun 31, 33, 35, 36, 40, 50, 52, 57, 70, 80,
 95, 105, 129, 137, 147, 162, 166, 199,
 206, 211, 215, 216, 217, 218
 Cibâl 58, 143
 Cida Noyan 200
 Cihân Pehlevân Muhammed b. İl-deniz 68,
 90, 91, 114, 165
 Cin-timur 202
 Coçi 152, 181, 187, 188, 189, 195, 200, 202,
 211, 212, 214, 215, 221
 Coçi Kasar 152
 Cungdu bk. Pekin
 Curcenler 46
 Curmânî 168
 Cûzcânî, Minhâc-i Sirâc 18, 100, 128, 155
 Cünâşek 99, 116
 Cürcâniyye 33, 49
 Cüveyn 55, 98, 219
 Cüveynî 39-41, 43, 46, 47, 49, 58, 60, 63, 71-
 73, 75, 76, 88, 93, 95, 98, 105, 107, 109,
 110, 116, 118, 121, 124, 126, 127, 129,
 130, 132, 134, 136-138, 140-142, 145,
 146, 148-150, 152, 153, 155, 156, 158,
 160, 162, 166, 170, 171, 174, 180, 183,
 185, 187-190, 195, 201, 202, 205, 206,
 208, 210, 214, 216-218, 220, 225
- Ç**
- Ç'a'adai 195, 200, 211, 214, 215

Çağrı Bey 35, 40
 Çağrı Han, Celâlî'd-din 69, 70
 Çâh-ı Arab 118
 Çakerdize 209
 Çakır, Bedrî'd-din 100, 120, 121, 129, 131
 Çapçiyal 182, 183
 Çarmîh 197
 Çetr 55
 Çevgân 164
 Çıla'un 152
 Çiğiller 40
 Çiluku 178
 Çin 10, 31, 38, 39, 46, 178, 180-187, 189, 195
 Çinliler 183
 Çoğuşak 46
 Çu 152, 163

D

Dâbüyî 220
 Dâmegân 102, 108, 109, 133
 Dandanakan 34, 35
 Dânişmend Hâcib 204
 David, Kral 179, 193
 Dâvud b. Mugîsi'd-din Mahmûd 27
 Daymark 27
 Debbûsiye 208
 Debîr-i Câmî 181
 Defrémery 19
 Dekçekus, Emîr 161
 Delhi 130
 Derbend 163, 221
 Dergâh 62, 158
 Dergam 189
 Dergezîni, Ebû'l-Kâsım 26
 Desmaison, Baron 17, 49, 107, 185, 190, 193, 210, 213
 Dezec 103
 Dihistan 35, 60, 72, 73, 89, 175
 Dinâr 55
 Dinar Bey, Melik 75, 76, 89, 116, 157
 Dînever 104
 Dîvân 13, 63, 104, 116, 137, 168, 169, 213
 Doğrul, Ö. Rıza 18
 D'Ohsson, M. 21, 148, 153, 154, 179, 193, 197
 Dorn, B. 15
 Doşî bk. Coçi
 Döngenler 216

dü (602) 130
 Dümâvend 56, 223

E

Eberhard, W. 20
 Eberkuhî 19, 30
 Ebher 160, 162, 221
 Ebîverd. bk. Bâverd

Ebû Bekr b. Cihân Pehlevân 19, 97, 111
 Ebû Bekr Emînü'd-din, Emîr 134
 Ebû Bekr-i Nişapûrî 117
 Ebû Bekri's-Serahsî 133
 Ebû Mansûri'l-Abbâdî'l-Mervezî 49
 Ebû Muhammed, Emîr 197
 Ebû Muhammedi'z-Zeyyadî 49
 Ebû Rıza Hüseyinü'l-Alevî 145
 Ebû'l-Abbâs, Emîr 74
 Ebû'l-Alâ, Bahâü'd-din 114
 Ebû'l-Fazl, Tâcü'd-din 13, 41, 56, 58, 60, 62, 68, 157
 Ebû'l-Fazli'l Kirmânî 49
 Ebû'l-Ferec-İbnü'l-İbrî. bk. Bar Hebraeus.
 Ebû'l-Gazî Bahadır Han 17, 49, 107, 185, 190, 193, 210, 213
 Ebû'l-Heycâ, Emîr 113
 Ebû'l-Kâsım Cemâlü'd-din 88
 Ebû'l-Kâsım, Mücîrî'l-mülk 170
 Ebû'l-Kâsım, Rebîbü'd-din 161, 164
 Ebû'l-Kâsım-i Bağdadî, Mücîrüd'din 111
 Edib Sâbir 51
 Efrasyâb 47
 Ekinci b. Koçkar 35, 36, 39
 Elcezîre 28
 Emîn Melik 155
 Emînü'd-din, Emîr 102, 134, 135, 136, 138, 146
 Emînü'd-dini'l-Herevî 186
 Emîr Melik, Hâcib 138, 155, 156
 Emîr Serheng Sâm 198
 Emîr-i alem 113, 114
 Emîr-i Silâh 67
 Emîrî'l-Hüccâb 67, 68
 Endhûd (Endhûy) 128, 133, 165
 Endicân 147
 Enverî 52
 Erbil 113, 159
 Erboz b. Sa'dî'd-din 169

Erboz-han 115, 164
 Erbuka Pehlevân 213
 Erdebil 221
 Erdehn 223
 Ermeni 11
 Ermenistan 163
 Errân 92, 162, 163
 Ertaş 35
 Er-tigin 150
 Esedâbâd 104, 170, 174, 177
 Esen-aba 67
 Eshâb-ı cevârih 203
 Espidâr 220
 Esterâbâd 28, 56, 72, 89, 99, 116, 119
 Eşkenvâr 162
 Eşnâs 201
 Evbaş 136, 201

F

Fahr-i Harezmi. bk. Zemahşerî
 Fahrü'd-devle 99
 Fahrü'd-din, Elçi 83
 Fahrü'd-din, Kadı 67
 Fahrü'd-din Denzekî 186
 Fahrü'd-din Habeşî. bk. İnânî'n-Nesevî
 Fahrü'd-din Mübârekşah 18
 Fahrü'd-din Râzî 18, 172, 229
 Fars 17, 28, 36, 41, 68, 101, 157, 158, 161-163, 220
 Faryâb 143
 Fenâket. bk. Benâket
 Ferâ 125
 Fergana 47, 148, 151
 Ferîdun-ı Gurî 213
 Ferîdü'd-din, Nisâburlu 219
 Ferrezîn 108, 220
 Ferruh-şah b. Melik Dinâr 116, 117, 157
 Feryûmez 50
Fetihnâme 80
 Feyyaz, Dr. 13
 Fîrûzkûh (Gûr'da) 55, 56, 73, 74, 83, 84, 95, 116, 122, 123, 125, 130, 131, 133, 143, 154-156, 198
 Fîrûzkûh (Taberistân'da) 15, 20, 28-30, 44, 56, 57, 59, 66, 73, 93, 99, 115, 134, 143, 220, 221
 Fuceo 182
 Fu-ma 72, 75

Fûşenc 74, 94, 228
 Fûşencî, Kadı Vahîdü'd-din 228

G

Galşâ. bk. Garcistan
 Ganî, Dr. 13
 Garca 37
 Garcistan 37, 39, 40, 74
 Gariştan. bk. Garcistan
 Garştan. bk. Garcistan
 Gayır-han 190, 197, 199, 200, 201
 Gazi Melikü'z-Zâhir 163
 Gazne 26, 30, 34, 37, 42, 48, 54, 55, 72, 74, 100, 121, 124-126, 130, 131, 155, 156, 170, 175, 197, 223
 Gazneli, -ler 13, 29, 30, 32-35, 40, 54, 74
 Geşvâre 99, 115
 Gıyâsü'd-din Keyhüsrev b. Kılıç Arslan 14
 Gird-i gûh 221
 Gît 32
 Gökbörü, Muzafferü'd-din 159
 Gökçe, Nürü'd-din 112-114, 119, 144, 145
 Gök-han 206
 Grousset, R. 21, 46, 128, 153, 179, 185, 194, 210, 227
 Grumm-Grjmailto 38
 Gur 37, 38, 40, 46, 48, 55, 58, 61, 73, 74, 76, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 94, 95, 98, 100, 104, 118, 120-126, 128-130, 132, 133, 135, 143, 144, 146, 154, 156, 170, 198, 227
 Gurlu, -lar 55, 57, 73, 74, 82, 85, 105, 122-124, 127, 130, 132, 135, 136, 139
 Gursançtı, Rüknu'd-din 163, 167, 217, 220
 Guyigunak Ba'atur 182
 Güç-boğa 221
 Güçlük 148, 150-154, 160, 176-181, 183, 187, 188, 191, 193
 Han 176
 Gülpâyegân 99
 Gürcistan 162
 Gürcüler 162
 Gürgânc 32-35, 44, 51, 52, 63, 66, 70, 72, 75, 79, 88, 98, 117-119, 124, 125, 127, 136, 142, 144, 145, 147, 149, 155, 162, 164, 166, 169, 170, 200, 204, 211-216, 227
 Gür-han 46
 Gürzbân 131

H

- Hâberân 85
Habeşi b. Altuntak 36, 40
Habûşân 60, 62, 83, 219
Hâcib (Büyük Hâcib) 44, 87, 102, 111, 118, 128
Hâcib Subaşı 34
Hâdim Hüseyin, Mevlevî 18
Hadramut 222
Haenisch, E. 17, 182, 226
Hâfız Ebrû 17, 37, 44, 48, 54, 63, 69, 75, 119, 153, 208
Hâfız-ı Hemedânî Rüknü'd-din 111
Hâkanî 20
Hambis, L. 38, 46, 63, 107
Hamdullah Müstevfî-i Kazvîni 19
Hamîd Pûr 205
Hamîdü'd-din-i Zevzenî 118
el-Hammâl Merâgî 186
Han Melik 194
Han-sultan 149, 150, 168, 212
Harâkan 108
Harb b. Muhammed, Tâcü'd-din 158
Harezmi 7, 9, 11, 13-14, 20, 30-45, 48-53, 57, 60-75, 77-89, 93, 95-96, 98-100, 102, 104-112, 114-138, 140-146, 148-151, 153, 155-158, 161-166, 168-171, 174, 177-178, 181, 184-186, 194, 197-198, 201-202, 204, 206, 210-217, 223, 226-228, 235-236
Harezmsâh 7-11, 14, 16-17, 20, 27, 32-37, 39-41, 43-46, 48-54, 57-95, 97-100, 102-107, 109-111, 114-117, 119-120, 122-124, 126-151, 153-175, 177-178, 180-194, 196, 198-199, 205, 207, 209, 212, 216-223, 226-228, 231-233, 236-237, 241-242, 245-247
Hâr-ı Rey 102, 108, 112, 161
Hâricîler 171
Harrûş, Emîr 105
Hârûn b. Altuntaş 33
Hasan, Melik Kutbü'd-din 100, 198
Hasan, Celâlî'd-din (Nev Müslüman) 159, 170
Hasan Hacı 201, 202
Hasan-ı Yezdî 94
Hasan Nizâmî 18
Hasanî'ş-Şerifî'l-Eşref b. Muhammedî'l-Alevî 45
Haşem 58
Haşer 203
Havâf 135
Hayl-i Büzürg 161
Hayvakî, Şihâbü'd-din 127, 196
Hazar 9, 45, 54, 57, 221
Hemedân 27, 28, 55, 64, 68, 92, 96-98, 102, 103, 108-115, 119, 144, 159, 161, 164, 172-174, 220, 221
Herât 36, 37, 72, 74, 76, 82, 95, 100, 105, 121, 123-127, 129-131, 133, 134, 136-140, 142, 143, 154, 156, 174, 175, 194, 228
Herî-rûd 54
Hezâresb 35, 44, 52, 57, 62, 128
Hitay-han 60
Hitaylar 47
Hicaz 160
Hilat 159
Hille 56
Hindistan 18, 19, 31, 40, 74, 94, 120, 122, 124, 125, 129, 130, 133, 134, 156, 158, 197, 217, 229
Hîndû-han 112, 120, 121, 123
Hîndûlar 130
Hirakî, Ebû Muhammed 49
Hocend 109, 185, 198, 200, 203, 213
Hocendî, Sadrü'd-din 109, 185
Hondmîr 19
Horasan 9, 14, 15, 18, 20, 25, 26, 28-30, 33, 35, 36, 39-42, 44, 45, 48-52, 54-68, 72-74, 76, 78, 80, 82-86, 88-90, 92-94, 99, 100, 104, 105, 109, 112, 114-116, 118-123, 125, 129-131, 133-140, 142-144, 146, 159, 163, 169, 173-175, 178, 196, 198, 199, 205, 208, 211-214, 217-219, 221, 226
Hoten 47, 48, 153, 179, 180
Houdas, O. 16, 71, 160, 161
Howorth, H.H. 21, 174, 225, 226
Hua-ta-la. bk. Otrâr
Hûkan 219
Hulvân 174
Humar-tigin 213, 215
Hurundiz 168
Hûzistan 111
Hümâmü'd-din, Elçi Emîr 83
Hümâyün 99
Hürmüz 158
Hüsâmü'd-devle Erdeşir 72, 88, 99, 119, 133, 222

Hüsâmü'd-din b. Abdî'l-Aziz 50
 Hüseyin, Melik Nasîrü'd-din 155
 Hüseyin, Tâcü'd-din 222
 Hüseyin b. Harmîl 105, 128, 130, 133-135
 Hüseyin b. Muhammedi'l-Merganî 124
 Hüseyinoğlu, Emîr 185
 Hüsrev-şah b. Behrâm-şah 55

I

İlâmiş 147, 148
 Irak 9, 14, 15, 25-30, 36, 41, 55, 56, 59, 63-68, 79, 86, 90, 91, 93, 96, 97, 99, 101-103, 105, 107, 109-112, 114-117, 119, 122, 144, 158-160, 163, 164, 168, 171-173, 178, 184, 187-189, 196, 211, 217, 219-222
 Irak-ı Acem 14, 56, 99, 101, 108, 109, 112, 119, 158, 159, 160, 163, 221
 Irak Selçukluları 14, 59, 64, 86

İ

İbn Arabşah 19, 192
 İbn Ebî Usaybia 21, 163
 İbn Fadlan 31
 İbn Fındık 11, 15, 50, 58
 İbn Hallikân 21, 172, 173
 İbn İsfendiyâr 15, 16, 56, 59, 62, 66, 72, 73, 86-99, 101, 103, 106, 108-110, 115, 116, 119, 121, 128, 134, 144, 145, 175
 İbn Kalânîsî 114
 İbn Kefrec Buğra 192
 İbn Mes'ûd 142
 İbnü'l-Alâ 163
 İbnü'l-Amîd 19, 27, 48
 İbnü'l-Cevzî 39, 97
 İbnü'l-Esîr 18, 27, 29, 34-37, 40, 42, 43, 46-48, 50, 55, 63, 66, 69-71, 75, 76, 81, 82, 86, 88, 90, 94, 95, 98, 105, 108-110, 113, 120, 121, 123, 124, 127, 130, 132, 134, 138, 140, 142, 145-147, 150, 151, 153, 158, 160, 171, 178, 183, 187, 188, 190-194, 197, 199, 205-208, 211, 226
 İbnü'l-Kassâb, Müeyyedü'd-din 103, 104, 108-111
 İbnü't-Tiktaka 15
 İbn Vâsıl, Cemâlu'd-din 15, 193
 İbn Zeyyad 131
 İbrahim İnal 33, 35
 İbrahimü'l-Mervezî 49

İdi-kut 180, 195, 200
 İftihâr-ı Cihân 212
 İhtiyârü'd-din Güçlü 206, 222
 İlâl 220
 İl Arslan, Ebû'l-Feth Harezmiş 9, 39, 53, 54, 58, 60, 63-71, 89, 118
 İldeniz, Şemsü'd-din 65
 İletgü, Emîr 203
 İl Hoca 205
 İlig Türkmen 69
 İmâdü'd-din, Müşrif 14, 28, 89, 90, 131, 157, 158, 164, 213, 217
 İmâdü'd-din Ahmed. bk. Ay-aba, Müeyyed
 İmâdü'd-din İsfahanî 14, 28
 İmâdü'l-mülk 163, 181, 182, 220
 İmâm zâde, Rüknu'd-din Mes'ûd 207
 İmil 46, 153
 İnalçık. bk. İnâl, Gayır Han
 İnanç Bey 68, 90, 92
 İnanç Hatun 92, 96
 İnânü'n-Nesevî 197
 İnşâ Divânı 11, 12, 13, 16, 166
 İran 9, 20, 21, 25, 26, 30, 31, 39, 48, 52, 63, 68, 86, 90, 101, 181-184, 193, 194, 226, 227
 İran Selçukluları 26
 İrtiş 152
 İsfahân 28, 104, 108, 109, 111-113, 115, 117, 119, 145, 159, 160, 161, 173, 220, 222
 İsferyayin 219
 İsficâb 151
 İsfizâr 125, 133
 İskandinavya 31
 İskender-i Sâni 149
 İsmail Afşar 14
 İsmail Cürçâniler 229
 İsmail Handân 34
 İsmailî, -ler 17, 51, 117, 122, 130, 157, 159, 160
 İstahr 162
 İstifâ Divânı 17
 İzzü'd-din Ket 197
 İzzü'd-din Tuğrâi 60

J

Jacques de Vitry 179, 193, 194
 Jewett, J.R. 15, 40, 173
 John Krit 180

K

- Kabaca, Nâsirü'd-din 130
 Kâbil 74
 Kabilân 214
 Kadan Noyan 214
 Kadır Han, Celâlü'd-din Kadır Han 151
 Kadır Han, (Karahanlı) 29
 Kadır Han, Kıpçak Reisi 107, 189
 Kafkas Dağları 163
 Kahire 19, 114, 173
 el-Kaim bi-Emrillâh 171
 Kain 118
 Kalaç (Halaç), -lar 175
 Kamac, Alâü'd-din 74
 Kamac, (Selçuklu Emîri) 25
 Kanklı, -lar 12, 38, 39, 47, 106, 107, 118, 134, 138, 144, 203, 206, 208-210, 213, 228
 Kara, Nürü'd-din 103, 113
 Karaca, Hâcib 197, 200
 Karaca Es-Sâki 29
 Karagöl 69
 Karahanlılar 40, 139, 148, 151, 154, 180
 Karahıtay, -lar 16, 21, 46-51, 53, 62, 69-72, 75, 76, 77, 79, 80, 85, 105, 115, 122, 128, 132, 134, 139, 141, 142, 144, 146-154, 158, 165, 170, 177-179, 181
 Karahıtay Sultanları 16
 Karakum 31, 73, 202
 Karakurum 183, 202, 213
 Karakuş, Emîr 76
 Karasu 127
 Karın b. Hüsâmi'd-devle Erdeşîr 115, 133
 Karluk, -lar 42, 47, 48, 68-70, 152, 175, 180
 Karven 220
 Kâsımâbâd 103
 Kâşân 112, 114
 Kâşgar 29, 30, 46, 48, 154, 179, 181
 Kâşgarlı Mahmûd 21
 Kata 80, 81
 Katavân 25, 45, 48-50, 52, 54, 57, 68
 Kâth 33
 Katır Buku Han 105
 Kayalgı 153, 180, 195, 228
 Kayır-Han. bk. Gayır Han
 Kaymaz, Sirâcü'd-din 109
 Kazvîn 97, 103, 112, 117, 161, 162, 220
 Kebûdcâme 44, 89, 99, 141, 142
 Kelât 218
 Kemâlü'd-din, Seyyid 99
 Kemâlü'd-din b. Arslan Han Mahmûd 53
 Kerber Melik 156
 Kerder 32
 Kerec 109, 159
 Kereitler 180
 Kert, Rüknü'd-din 210
 Keykâvus 99
 Kezlik -han, Sancar 134
 Kezlik Han, Emîr 134
 Kılıç Tangaç Han 30, 45, 70
 Kıpçak, -lar 12, 35, 38, 39, 53, 77-79, 84, 91, 105-107, 118, 144, 152, 163, 188, 228
 Kıran 79
 Kırgız bozkırları 31
 Kırgızlar 47
 Kıvâmü'd-din, Elçi 83
 Kıvâmü'l-mülk, Melik 157, 158
 Kızıl Arslan Osman b. İldeniz 67, 90-92, 96, 97
 Kızılkuş 31
 K'icou Tch'ang-Tch'ouen 210
 Kimek 228
 Kin sülalesi 46
 Kiragos 11
 Kirmân 16, 35, 74, 76, 89, 116, 137, 148, 157, 158, 163, 205
 Kirmân Karahıtayları 205
 Kirmân Selçukluları 89
 Kirmânî, Efdalü'd-din 16, 75, 89, 117, 137
 Kirmânî, Nâsirü'd-din 16
 Kirmanî, Sadrü'd-din 111
 Kirmanşah 96
 K'i-tanlar 46, 47
 Kitat 182, 183
 Kodan, Emîr 36
 Komis 66, 161
 Korakçı 184
 Korkud Bey 55
 Kozin, S. 17
 Kök-Kesene 78
 Kököçü 225
 Kök-sagun 58, 69
 Kök Saray 201, 208
 Köprülü, F. 11, 13, 15, 17, 18, 20, 36, 37, 39, 69, 79, 93, 105-107, 128, 163, 194, 228
 Kubilai 152
 Kubnat 117
 Kucay-tigin 213

- Kuçça 46, 152
 Kudu 152, 189
 Kudüs 113
 Kûfe 56
 Kuhistan 143, 163
 Kulan Hatun 195
 Kulca 179
 Kum 112
 Kuman 38
 Kunduz 218
 Kûrâ 134
 Kur'an-han, Emîr 113
 Kutlug-balıg. bk. Zernûk
 Kutlug Bey, Candâr 65
 Kutlug-han, Emîr-i Emîran 201
 Kutlug İnanç 92, 96, 97, 102, 104, 108-110
 Kutlug-tigin 156
 Kûtvâl 58, 123
 Kümâhî-şah 212
 Künâbâd 122
 Küne (Köhne) Ürgenc 33
 Kürhan. bk. Gür-han
 Kürtler 104, 174
 Kütlûf 217
- L**
- Laçın Bey 69
 Lâhur 30, 74, 126, 130
 Lees, W. Nassau 18
 Liao 46, 47
 Lugal, N. 14
- M**
- Mahmûd b. Muhammed Gıyâsü'd-din-i Gurî,
 Gıyâsü'd-din 74, 82
 Mahmûd b. Sultan Melikşah 26, 28-30, 35, 64,
 114, 142
 Mahmud Bay 146, 148
 Mahmûd Han b. Muhammed Arslan Han,
 Rûknü'd-din 57, 59, 64-66
 Mahmûd Yalvaç. bk. Mahmûdü'l-Harezmi
 Mahmud, Çavuş Şemsü'd-din 222
 Mahmud, Gazneli Sultan 33
 Mahmud, Sultan Muğîsü'd-din 26, 28-30
 Mahmudü'l-Harezmi 184, 185
 Makrizî 19
 Mankışlag 35, 41-43, 62, 63, 79, 84, 163
 Mansûr, Kadı 217
 Mar'aşî, Zahîrî'd-din 15, 28, 45, 56, 59, 62,
 72, 89, 99, 116, 145, 146, 175
 Marquart 38, 39, 189
 Maveraünnehir 9, 16, 20, 21, 29-31, 40-42,
 45-48, 50, 51, 65, 66, 68-70, 76-78, 80,
 83-86, 90, 129, 132-134, 137-141, 143,
 144, 146, 147, 149, 163, 165, 169, 171,
 173, 178, 181, 184, 192, 196-200, 204,
 207, 208, 210, 211, 216, 217, 221, 223,
 227, 228
 Mayacık, Emîr Şemsü'd-din 104, 108-110,
 113-117
 Mâzenderân 9, 15, 26, 29, 48, 58, 66, 68, 72,
 82, 85, 87, 88, 93, 99, 115, 119, 129, 133,
 134, 140, 143-145, 146, 151, 159, 169,
 175, 212, 219, 220, 222
 Me'mûnoğulları 32
 Mecdü'd-din Alevî 94
 Mecdü'd-din Bağdadî 22, 175
 Mehdi Beyânî 16
 Mehd-i Irak Hatun 59
 Mekrân 158
 Melâhide. bk. Bâtınîler
 Melik 139
 Melike Hatun 163
 Melik-han 138, 155
 Melikşah, Büyük Sultan 30, 114
 Melikşah b. Mahmud 55
 Melikü'l-İslâm 212
 Melikü'l-Muazzam 158
 Melikü'ş-Şuarâ Bahar 15, 118
 Mengli, Nâsirü'd-din 145, 159
 Mengli Bey 86, 87, 93
 Mengli-tigin. bk. Mengli Bey
 Merc-i Sâyig 168
 Merdaviç, Tâcü'l-mülûk 45, 56
 Mergâb 100
 Mergînî 214
 Merkitler 152, 153, 188
 Merv 25, 36, 37, 40, 43, 44, 49, 51, 52, 55, 57,
 62, 72, 73, 76, 82, 85, 87-89, 94, 100, 104,
 112, 120, 121, 123-126, 129, 134, 137,
 174, 198, 202
 Mervezî, Şerefü'z-zaman 13
 Merv-i Rûd 37, 94, 120, 123, 129
 Mes'ûd b. Muhammed, Sultan 28, 33-35, 55
 Mes'ûd, Zahîrî'd-din 165
 Mes'ûd, Gurlu Hüsâmü'd-din 197
 Mes'ûd, Mecdü'd-din 165

- Mes'ûd, Melik Fahrü'd-din 73, 74
 Mes'ûd Hârezmî, Büyük Hâcib Şihâbü'd-din 87, 111, 118
 Mes'ûd Herevî, Sadrû'd-din Nizâmü'l-mülk 112
 Mevdûd b. Mes'ûd, Gazneli Sultan 34
 Meyhene 133
 Meymend 74, 143
 Mezdegan 108
 Mısır 10, 18, 20, 21, 113, 163
 Minorsky, V. 35, 38
 Mîrhönd 19
 Mirza Muhammed Kazvinî 20, 51, 109, 111, 139, 141, 160
 Miskalü't-Tâcî, Emir 51
 Miyânc 161
 Moğolistan 38, 180, 183
 Moğollar 11, 19, 20, 21, 33, 141, 162, 174, 180, 181, 183, 186, 189, 196, 200-203, 205, 207-209, 214-216, 218-221, 223, 226
 Mongka Kaan 205
 Mugan 221
 Mugîsî, Kadı Rüknü'd-din 137, 168
 Muhammed, Alâü'd-din Tekiş, Harezşah 100, 118
 Muhammed Alâü'd-din Hotenî 180
 Muhammed Arslan Han 29, 45, 64
 Muhammed b. Ali Harezşah 33
 Muhammed b. Ali b. Beşîr, Elçi 132
 Muhammed b. Arslani'l-Harezmî 11
 Muhammed b. Bahâü'd-din 98
 Muhammed b. Çurbek 105, 120, 121, 123, 126
 Muhammed b. İbrahim Ebû Hâmid 14
 Muhammed b. Kara Kâsımî'l-Nesevî 178
 Muhammed b. Kays Şemsü'd-din. bk. Şems b. Kays-i Râzî
 Muhammed b. Mahmûd, Sultan Gıyâsü'd-din 30, 55, 65, 74, 75, 80, 82-86, 94, 95, 98, 104, 105, 120-122, 124, 125, 129-131, 155
 Muhammed b. Muhammed b. Arslani'l-Harezmî 11
 Muhammed b. Ömer b. Burhani'd-din Ab-di'l-Aziz 70
 Muhammed b. Ömer Melik İmâdü'd-din 89
 Muhammed b. Sâm Sultan (Şemsü'd-din) Gıyâsü'd-din 55, 64, 73
 Muhammed b. Sâm, Sultan Şihâbü'd-din 130
 Muhammed b. Sâvî İmâdü'd-din 217
 Muhammed b. Tuğrul (Selçuklu) 90, 92
 Muhammed b. Vezzân, Sadrû'd-din 111
 Muhammed b. Zufer 16
 Muhammed Kutbü'd-din b. Anuştingin, Harezşah 9, 37, 39, 40, 100, 104, 106, 112, 118-120
 Muhammed İkbâl 49
 Muhammed Nâsîrî'd-din, Nizâmü'l-mülk 164, 165, 167-170, 212
 Muhammed Şemsü'd-din b. Mahmûd b. Sâm 143
 Muhammed Ziyâü'd-din, Melik 122
 Muhammed, Emîr Alâü'd-din 40, 100, 118, 119, 125, 157
 Muhammed, Eş-şerîf Nesevî 16, 17, 37, 71, 89, 107, 148, 160, 162, 165-170, 173, 177, 178, 181, 185, 187, 190-192, 197-199, 201, 213, 216-218, 220-223, 227
 Muhammed, İhtiyârî'd-din Harpost 175
 Muhammed, İmâdü'd-din 89, 157, 158, 164, 217
 Muhammed, İsmailî 159
 Muhammed, Melik Hüsâmü'd-din 155
 Muhammed, Melik, İmâdü'd-din 157, 158
 Muhammed, Melik Nusretü'd-din 157, 161, 164, 220
 Muhammed, Nusretü'd-din (Zevzen Meliki) 115, 119, 157, 161, 164
 Muhammed, Seyfî'd-din 73, 74
 Muhammed, Sultan Gıyâsü'd-din 26, 27, 29, 30, 55, 64, 65
 Muhammed, Şemsü'd-din 17, 73, 164
 Muhammedî 108
 Muhammed-i Pâyîzî 11
 Muhammed-şah (Kirmân Selçuklularından) 89
 Muhammedü'l-Musevî 19
 Muhtesibi 215
 Muhteşem 137
 Muînü'd-din Kâşî 102
 Mukaddesî 31
 Mukali 195
 Mukarrebü'd-din 222, 223
 Mukarrebü'd-din Mihter-i Mihterân 222
 el-Muktedî Billâh 26
 el-Muktefî li-Emrillâh 28, 55
 Multân 130
 Mustafa Ziada 19
 el-Mustazhir Billâh 26

Musul 28, 158
 Mü'mine Hatun 96
 Mübâriz, Kutbü'd-din 157, 158
 Mübârizü'd-din 198
 Müeyyedü'l-mülk 36
 Mülhîd. bk. Bâtînî
 Müneccimbaşı 19, 193
 Müntecibü'd-din Bedî 13
 el-Müstersîd 27
 Müsürman 31
 Müşrif 213

N

Nahcivânî, Hindü-şah 15
 Nahşeb 198
 Namazgâh 207
 Nang-ging 183
 en-Nâsır li-Dinillâh 10, 15, 91, 96, 97, 102,
 104, 108, 112, 159, 160, 163, 170, 172,
 192, 194
 Nasîrî'd-din b. Mehdi 110
 Nasr Han 29, 45
 Nayman, -lar 151, 152, 153, 154, 177, 178,
 179, 180, 181, 193, 225
 Necmü'd-din Ali Hoca 67
 Necmü'd-din Kübrâ 175
 Necmü'l-mülk-i Levhî 61
 Németh, G.Y. 38
 Nerşahî, Muhammed 16, 45, 140, 205
 Nesâ 16, 60, 61, 66, 68, 73, 82, 84, 89, 121,
 123, 148, 164, 165, 199, 218
 Nesevî, Muhammed 16, 17, 37, 71, 89, 107,
 148, 160, 162, 165-170, 173, 177, 178,
 181, 185, 187, 190-192, 197-199, 201,
 213, 216, 217, 218, 220-223, 227
 Nihâvend 27
 Nîmrûz. bk. Sistân
 Nisâbur 35, 49, 51, 55-57, 59, 60, 66-68, 73,
 76, 83, 86-88, 92, 98-100, 104, 106, 112,
 119-123, 134, 136, 140, 168, 169, 173,
 188, 198, 218, 219
 Nizâmi-i Arûzî 139
 Nizâmü'd-din Kâtibü'l-İnşa 170
 Nizâmü'l-mülk (Büyük Selçuklu veziri) 26,
 102, 112, 116, 117, 142, 164, 165, 167,
 168, 170, 212

Nöbet 120, 164
 Nuh Pehlevân 213
 Nûrâver 127
 Nûr-ı Buhâra 205
 Nûrû'd-din Münşî. bk. Nesevî, Muhammed
 Nusretü'din Atabek b. Muhammed Üner 117
 Nuşa 208

O

Oğlımı, Seyfü'd-din 160, 171, 172
 Ogodai 195, 200, 208, 211, 214, 215, 223
 Oğul-bey 63
 Oğul Hâcib 197, 206, 213, 214
 Onggudlar 151
 Ong Han 151, 180
 Orhun Nehri 152
 Orta Asya 25, 46, 51, 171, 193, 194, 216, 226
 Orunggeçi 33
 Osman b. Harb Nâsîrî'd-din 137
 Osman Han Sultan (Karahanlı) 146, 147, 151
 Ot-çiğin 195
 Otrâr 148, 165, 184, 186, 188, 190-192, 195,
 197, 199, 200, 201, 203, 204, 207, 208,
 217, 227
 Ozar (Bozar) 179

Ö

Ömer b. Muhammedi'l-Merganî 124
 Ömer, Cemâlî'd-din 164
 Ömer, Emîr-i Emîran 92
 Ömer, Emîr Hüsâmü'd-din 117, 157
 Ömer, Emîr İmâdü'd-din 131, 164
 Ömer, Hâcib Hüsâmü'd-din 117, 157
 Ömer, Kâfî'd-din Mücîrî'l-mülk 218
 Ömer Mücîrî'd-din 171
 Ömer-Han 212
 Ömer Fîrûzkühî 76
 Ömer Hoca 186
 Ömeri'l-Bistâmî, Emîr Tacü'ddin 223
 Özbek b. Cihân Pehlevân 68, 90, 91, 114, 165
 Özkend 148, 151, 153, 201

P

Pekin 182, 183
 Pelliot, P. 36, 38, 39, 46, 63, 107, 128, 179,
 187, 190, 194, 211
 Pencâb 217, 219
 Pençdih 95, 120

Pîr-şah, Gıyâsü'd-din 158, 220
Poppe, N. 225, 226

R

Er-Râşid Billâh 28
Radavî, M. 20
Râdekân 93, 219
Radiyü'd-din Ebû Bekr-i Nişapûrî 117, 157
Râh-ı Hânî 205
Râvend 114
Râvendi, Tâcü'd-din 102
Râvendî 14, 90, 91, 96, 102, 107, 108, 110, 111, 113, 114, 116, 117, 119
Râzî, Bahâü'd-din 182
Rebîbü'd-din, Ebû'l-Kâsım 161, 162, 164
Reis 115
Reşid (Derbend Sahibi) 163
Reşidu'd-din Fazlullah 17
Reşidü'd-din Vatvât 11, 12, 19
Reşid Vatvât 12, 13, 45, 50, 52, 58, 72
Rey 26, 56, 68, 90, 96-99, 102, 103, 108-114, 116, 119, 144, 159, 161, 173, 220, 221
Rezîn 124
Rıza Nur 18, 185, 190, 193, 213
Ribâtât 80
Ribât-ı Toganin 78
Rindî, Sa'dü'd-din 135, 138
Rindler 201
Ross, E.D. 18
Rûdbâr 134
Rûm 62
Rusya 31, 38
Rüknü'd-din, Kadı 137, 168
Rüknü'd-din Kebûdcâme 141
Rüstem, Sâbikü'd-devle 99
Rüstem, Şah Gazi 28, 44, 59
Rüstem b. Hüsâmî'd-devle 145

S

Es-Sultânü'l-Muazzam. bk. Büyük Sultan
Sa'ari 152, 183
Sa'd Atabey 87, 161, 162, 164, 171
Sa'd, Kadı 217
Sadr-ı Cihân 165, 212
Sadrlar ailesi 165
Sadrü'd-din-han, Kadı 207
Sadrü'd-din-i Cendî 168
Sadrü'd-din-i Nisâburî 11

Sadrü'd-dinü'l-Hüseynî 14, 67, 102
Saffariler 13
Saîd Ata 228
Sâid, Kadı 131
Sâmânogulları 32
Sâmîn 108
Sancar (Buhâralı) 140
Sancar, Sultan 13, 25, 27, 28, 29, 30, 41, 43, 44, 45, 48, 50-52, 54-56, 58-61, 63, 64, 66, 149, 157, 158
Sancar b. Süleymanşah 92, 97
Sancariler 94
Sancar-şah b. Togan-şah 86, 87, 88
Sarıg Dere 181
Sarıg Göl 181
Sarih-hun 181
Sâriye 66, 72, 116, 134
Sarsig-han 210
Sarta'ul 194, 227
Satmaz, İzzü'd-din Satmaz 112
Sâve 26, 41, 68, 102, 108, 110, 112, 160
Sayram 80
Schefer, Ch. 16
Seâlebî, Abdü'l-Melik 31
Sebzyâr 67, 88
Selçuk Bey 35
Selçuklu, -lar 9, 10, 13, 14, 22, 25-30, 32, 33, 34, 35, 37, 41, 42, 43, 45, 46, 49, 50, 52-56, 58-62, 64, 65, 67, 68, 70, 72, 73, 91, 92, 93, 97, 100, 101, 103, 119, 149, 158, 164, 171
Selûmek 135
Sem'ânî, Abdü'l-Kerîm 55
Semerkand 16, 20, 29, 31, 40-42, 45, 48, 50, 56, 58, 68, 70, 80, 128, 132, 139, 141, 146-150, 160, 165, 166, 174, 189, 197-200, 203, 207-212, 214, 216-218, 227
Semerkandî, Muhammed b. Ali'z-Zahîrî 16
Serahs 49, 75, 76, 80, 82-85, 89, 95, 100, 121, 123, 125, 134, 137, 174
Sercâhân 220
Ser-i Pul 208
Sevgendnâme 45
Sevinç, Emîr 133
Sevinç-han 205
Seyfâbâd 60
Seyfü'd-din, Emîr 83
Seyfü'd-din-i Gurî 55
Seyfü'd-din Merdanşîr 87, 93

Seyfü'd-din Muhammed 73, 74
 Seyhun 147, 196, 201, 203, 228
 Sibî İbnü'l-Cevzî 15
 Sığnak 54, 80, 105, 164, 195, 198, 201, 202, 204
 Sığnak-tigin 195
 Sirderya. bk. Seyhun.
 Sibiryâ 31, 38, 228
 Sicâs 221
 Sicistân. bk. Sistân
 Simnân 102, 109, 110, 161, 221
 Sind 163
 Sirâci'd-din b. Fahri'd-devle 99, 109
 Sistân 15, 29, 118, 137, 158
 Somogyi, J.v 21
 Subarlı 73, 89
 Sube'tai Ba'atur 188
 Süfihâne 200
 Suketü-Çerbi 202
 Sultan 27, 30, 93, 104, 166, 168, 185, 217, 218
 Sultân-ı İslâm 171
 Sultan Sancar. bk. Muhammed b. Tekiş, Harezmsâh
 Sultanşah Mahmud 68, 71, 72, 74, 84, 88
 Sunkur, Emîr 51
 Sunkur, Muzafferü'd-din 159
 Sûrî 54
 Suriye 10, 20, 25, 28, 229
 Sutaş, Emîr 115, 119
 Sûzenî, Şemsü'd-din Muhammed 70
 Süan-dei-fu 182
 Sühreverdî, Şihâbü'd-din 11, 172, 173, 174
 Süleyman Ata, Hakim 228
 Süleyman-şah b. Harezmsâh Atsız 53, 55, 56, 63, 65
 Süleyman-şah, b. Muhammed, Gıyâsü'd-din 44, 45
 Sümer, F. 37
 Ş
 Şâdiyâh 73, 136
 Şah Abbâs-ı Velî 33
 Şahfûr-i Nisâburî 11
 Şah Hatun 88
 Şah-melik 33, 34
 Şahne 27, 111, 121, 141, 202, 210, 219
 Şam 28, 115, 163

Şansabî 156
 Şâş 178
 Şebankâre 117, 157
 Şebânkâreî, Muhammed 19
 Şehir-kend 80, 202
 Şehristân (-e) 204
 Şehristâne 60, 204
 Şehriyâr 28, 59
 Şehriyâr b. Hurşîd 89
 Şehr-i Zor 159
 Şeker Hâdim 34
 Şems b. Kays-i Râzî 39
 Şemsullah Kadirî 18
 Şemsü'd-dini'l-Kellâbâdî 170
 Şemsü'd-din Muhammed b. Kays-i Râzî 20
 Şemsü'l-mülk b. Hüseyin Ayaz 68
 Şerefü'd-din, Vekil-i Der 213
 Şerefü'd-din Emîr-i Meclis 163
 Şerefü'l-mülk 137
 Şeyh-han 208
 Şihâbü'd-din Alpü'l-Herevî 156
 Şihâbü'd-din Gurî 125, 144, 211
 Şihâbü'd-din Sühreverdî-i Maktûl 173
 Şikâr Bey, Şemsü'd-din 65
 Şirvân 162

T

Taberek 98, 102
 Taberistân 15, 20, 28-30, 44, 56, 57, 59, 66, 73, 93, 99, 115, 134, 143, 220, 221
 Tabes 35, 112, 137
 Tacik 175
 Tâcü'd-din b. Kerîmi'ş-Şerefi'n-Nisâburî 158
 Tâcü'd-din Zengî b. Mes'ûd, Emîr 123
 Tahir b. Fahri'l-mülk 55
 Tâhîroğulları 40
 Tâlekan 74, 94, 100, 120, 124, 128, 129, 133
 Tamgaç. bk. Çin
 Tamgaç Buğra Han 70
 Tamgaç Han İbrahim 50, 68
 Tamir 152
 Tangut, -lar 180, 183, 195
 Taraz (Talas) 79, 128, 147
 Tarbagatay 46
 Taştdâr 36
 Tavgaç Hatun 177
 Tayang Han 151, 152
 Tayangu 128, 147

- Tayfûri, Kerîmü'd-din 169
 Tâyr Bahadır 205
 Taynal Noyan 202
 Tebriz 161
 Tekiş, Alâü'd-din Muhammed 9, 11, 12, 40, 63, 71, 77, 86, 93, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 107, 110, 111, 117-120, 125, 143, 157, 168
 Tengtegû 220
 Tennûre 214
 Terken 141
 Terken Hatun (Harezşah İl Arslan'ın karısı) 10, 39, 106, 107, 127, 136, 137, 143, 144, 146, 149, 150, 162, 163, 166, 167, 169, 174, 175, 188, 190, 191, 211- 213, 218, 220, 221, 223
 Terken Hatun (Harezşah Tekiş'in karısı) 71, 72, 73
 Tevki 166, 168
 Teşrif 103, 156, 159
 Tiflis 88, 163
 Tikrit 56
 Tilki Geçidi 182
 Timur Melik 203, 204, 213
 Tirmiz 29, 36, 48, 50, 60-62, 129, 132, 139, 164, 197, 217
 Tiyen-şan 38
 Togan, Nâsirü'd-din 220
 Togan, Z.V. 31-33, 37, 38, 40, 73, 76, 82-84, 86, 87, 93, 98, 111, 197, 220
 Togan-han 197
 Togan-şah b. Müeyyed Ay-aba 73, 76, 82-84, 86, 87, 93, 98
 Toharistan 163, 198
 Tokto'a-biki 152
 Tokuçar Noyan 210
 Tolui 195, 200, 204, 207, 221
 Tolun Çerbi 214
 Torku 184
 Torşiz 118, 137
 Toşî. bk. Coçi
 Tugai 202
 Tuğ 168
 Tuğra 130, 149, 166
 Tuğrul b. Arslan, Sultan 65, 66, 90, 117
 Tuğrul b. Arslanşah, Sultan 56, 90
 Tuğrul b. Muhammed Sultan Rüknü'd-din 27
 Tuğrul Bey, Sultan 14, 26, 27, 35, 56, 90-92, 96-99, 101-104, 107, 110, 115, 171
 Tuğrul Felekî 94
 Tuğrul, Emîr Bahâü'd-din 100
 Tuğrul, İzzü'd-din 94, 169
 Tuğrul, Seyfû'd-devle Tuğrul 109
 Tuğrul, Seyfû'd-din 112
 Tuğrul-tigin b. Ekinci 39, 40, 42
 Tûlek 122, 182
 Tung-gon Geçidi 183
 Tunguz 46
 Turan, O. 10, 46, 107, 190
 Turfan 46
 Turgay 188, 202
 Tûs 55, 76, 93, 121, 125, 137, 142, 218, 219
 Tuşa Baskak 208
 Tûtî Bey 61
 Tutuk, Emir 119
 Türkistan 20, 31, 42, 46, 70, 116, 138, 151, 153, 179, 189, 228
 Türkmen, -ler 33, 69, 137, 145, 202, 205
- U**
- Ubeydullah, Celâlî'd-din 92
 Uğraklar 175
 Ukuna 186, 190
 Ulak Noyan 200, 202
 Uluğ Bey 107, 11
 Uluğ Sultan 151
 Ulus-idi 200-202, 204
 Ummân 157, 158
 Uran, -Uranlar 78, 79, 105, 106, 118, 175, 218
 Urkend (Uzkend, Urcend) 201
 Ustûn, Noyan 214
 Ustüvâvend 116
 Uygur 152, 180, 183, 184, 195, 200
 Uzlag-şah b. Harezşah Muhammed 149, 167, 169, 212, 213, 222
 Uzluk, F.N. 19
- Ü**
- Üner, Emîr 36, 117
 Ürgenç 33
 Üstyurt 31, 42
 Üştürânkûh 220
- V**
- Vahş 164, 197
 Vanagan Hovannes 11
 Vâsit 56

Verâmîni, Fahrü'd-din 102
 Verzânî 181
 Victor Rosen 13
 Visâkbaşı 61
 Vladimirtsov, B. 179, 181, 184, 186, 194, 196

W

Wüstenfeld, F. 20

Y

Yabgu-han 69
 Yabgu, Sipehsâlâr 111
 Yağmalar 40
 Yağmur-han 66
 Yahya, İzzü'd-din 110
 Yâkut 20, 33, 52, 178
 Yaltkaya, Ş. 18
 Yarlîg 219
 Yaruktaş, Emîr 36
 Yasa 225
 Yazır 137, 212
 Yedisu 9, 180
 Yeh-lu Ta-şih 46, 48
 Yehlü Ch'u-ts'ai 20
 Yeme. bk. Cebe Noyan
 Yemek. bk. Kimek
 Yesevî, Ahmed 228
 Yesui Hatun 195
 Yıgan Taysı 163
 Yıldız, Tâcü'd-din 74, 130
 Yınâl. bk. Gayır Han
 Yınal-tigin b. Muhammed Harezmsah 50, 56,
 58
 Yıva 108
 Yimek. bk. Kimek
 Yinanç, M.H. 10, 13, 78, 90
 Yugur (şehir) 189
 Yugur, -Yugurlar 38, 39,

Yuğnak (Uğnak) 148
 Yuhanna 180
 Yu-ku 189
 Yünîni, Kutbü'd-din 15, 39, 173, 174
 Yunus-han 98, 108-111
 Yusuf Kenkâ 184

Z

Zabulistân 130
 Zâhidî, Sa'dü'd-din 88
 Zahîrî'd-din Belhî 96
 Zahîrî'd-din Nisâburî 14
 Zamcân 32
 Zâve 219
 Zehebî, Şemsü'd-din 19
 Zekeriyâ Kazvîni 20, 117, 144, 216
 Zemaşşerî 22
 Zemin-dâver 156
 Zencân 108, 111, 112, 114, 145, 160, 162
 Zencânî, Emînü'd-din 102
 Zendepeçi 186
 Zengî b. Aksungur 28
 Zengî b. Ali, Emîr 45
 Zengî b. Mes'ûd, Emîr 121, 123
 Zengî Serahs, Emîr 123
 Zerefşân 198
 Zernûk 204, 205, 211
 Zevzen 133-135, 157, 158, 162, 216
 Zeynü'd-din, Kadı 113
 Zîr-i Pil 93
 Ziyâü'd-dini'l-Beyâbânekî, Emîr 170
 Ziyâü'l-mülk Zevzenî 219
 Zü'l-Karneyn Nöbeti 164
 جنبوح 153
 بولسى 147